

Geliş Tarihi : 13.05.2024
Kabul Tarihi : 09.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1483267>

Erhan, K., Sariusta, F., & Erdoğan, H. (2024). Bursa seyyahından cihan seyyahına Evliya Çelebi *Seyahatnamesinin* kültür coğrafyası bakımından değerlendirilmesi: Bursa örneği. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 109-133. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1483267>

BURSA SEYYAHINDAN CİHAN SEYYAHINA EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNİN KÜLTÜR COĞRAFYASI BAKIMINDAN DEĞERLENDİRMESİ: BURSA ÖRNEĞİ

Kübra ERHAN¹, Faruk SARIUSTA², Hatice ERDOĞAN³

ÖZ

Kültür, fiziki ve beşeri çevrenin uzun bir süreçte toplumda oluşturduğu karakteristik bir yaşam tarzı olarak tanımlanır. Çeşitli bileşenleriyle bir grubu, bir topluluğu diğerlerinden ayıran kültür, toplumun değerlerini, tutum ve davranışlarını, dili, inancı ve geleneklerini, ekonomik yaşantısını içeren karmaşık bir bütündür. Türk kültürü tarihi açısından önemli eserlerden biri Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*dir. Gezip-gördüğü yerler hakkında tarihi, coğrafi, sosyolojik ve etnografik bilgilerle 17. yy Dünya ve Türk kültürüne ışık tutan *Seyahatname*, seyyahın gözlemleri ve deneyimleriyle kaleme aldığı eserdir. Eserde, seyyahın ziyaret ettiği yerleşmelerin coğrafi, idari, sosyolojik ve ekonomik yapıları, tarihi olayları, önemli kişi ve hikayeleri, kimi zaman genel, kimi zaman ayrıntılı bilgilerle aktarılmıştır. Osmanlı'nın ilk başkenti ve Osmanlı şehir prototipi olarak Bursa'nın somut ve soyut kültürel öğeleri ile çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, şehrin 17. yüzyıldaki kültürel özelliklerini kültür coğrafyası açısından incelemektir. Bu bağlamda Bursa şehrinin konu edildiği 2. Cilt temel alınarak, kültürel unsurlar değerlendirilmiş ve MAXQDA ile doküman analizi yapılmıştır. Metinsel verideki kategoriler arasındaki bağlantıları tespit etmek için kodların birlikte oluşma modelinden yararlanılarak, aktarılan bilgilerin büyük bir çoğunluğunun kültürel (yerleşim özellikleri, mimari, ekonomik yapısı, kültürel yapısı) özellikler ile bağlantılı olduğu ortaya çıkartılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyahatname, Bursa, Kültür, Kültürel Coğrafya, Coğrafya

¹ Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, kerhan@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5391-8435>

² Arş. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, fsariusta@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7803-9122>

³ Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, haticeerdogan@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0597-7430>

Date Received : 13.05.2024

Date Accepted : 09.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1483267>

Erhan, K., Sariusta, F., & Erdoğan, H. (2024). From Bursa to the world, Evliya Çelebi's *Seyahatname* through cultural geography: Bursa case. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 109-133. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1483267>

FROM BURSA TO THE WORLD, EVLİYA ÇELEBİ'S *SEYAHATNAME* THROUGH CULTURAL GEOGRAPHY: BURSA CASE

Kübra ERHAN⁴, Faruk SARIUSTA⁵, Hatice ERDOĞAN⁶

ABSTRACT

Culture is defined as a characteristic lifestyle formed by the physical and human environment in society over a long period of time. Culture, which distinguishes a group, a community from others with its various components, is a complex set of values, attitudes and behaviors, language, beliefs and traditions, and economic life of the society. One of the most important works in terms of the history of Turkish culture is Evliya Çelebi *Seyahatnames*. The travelogue, which sheds light on the world and Turkish culture of the 17th century with historical, geographical, sociological and ethnographic information about the places he visited and saw, is a work written by the traveler with his observations and experiences. In the work, the geographical, administrative, sociological and economic structures, historical events, important people and stories of the settlements visited by the traveler are sometimes general, sometimes detailed. The tangible and intangible cultural elements of Bursa as the first capital of the Ottoman Empire and Ottoman city prototype constitute the subject of the study. The aim of the study is to examine the cultural characteristics of the city in the 17th century in terms of cultural geography. In this context, based on Volume 2, in which the city of Bursa is the subject, cultural elements were evaluated and document analysis was conducted with MAXQDA. By using the co-occurrence of codes model to identify the connections between categories in the textual data, it was revealed that the majority of the information conveyed was related to cultural features (settlement characteristics, architecture, economic structure, cultural structure).

Keywords: Travelogue, Bursa, Culture, Cultural Geography, Geography

⁴ Assoc. Prof. Dr., Tekirdag Namik Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, kerhan@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5391-8435>.

⁵ Ph.D. Res. Asst., Tekirdag Namik Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, fsariusta@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7803-9122>

⁶ Res. Asst., Tekirdag Namik Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, haticeerdogan@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0597-7430>

Giriş

Yarım asra yakın bir sürede gezip gördüğü yerleri kaleme aldığı *Seyahatnamesi* ile Evliya Çelebi, Türk ve dünya tarihinin en büyük gezginleri arasında seçkin bir yere sahiptir. Eserinin birinci cildinde “...bizim atamız Ahmed Yesevi’ye ulaştığı şecerelerimizde böyle yazıldığından biliriz” diyerek ifade ettiği üzere muteber bir aileden gelmektedir. Dedesi Kütahya eşrafından Yavuz Er Beg’dir⁷ (Tezcan, 2020). Babası ise Saray-ı Âmire’nin başkuyumcusu (serzergerân) olan Derviş Mehmed Zillî Efendi’dir (öl. 1058/1648). Kabe’nin altın oluklarının tamirinde ve Sultan Ahmet Cami’sinde çalışan babasını Evliya Çelebi, sanatkâr ruhlu, hoş sohbetli bir insan olarak tanıtmaktadır. Zamanının saygın kişilerinden olan Mehmed Zillî Efendi’nin Osmanlıya hizmetlerini ise Evliya Çelebi şu şekilde anlatmaktadır:

Bu hakirin babası Sultan Süleyman Han ile Belgrad, Rodos, Budin ve Üstolni Belgrad fetihlerinde bulundu. Hatta Sigetvar gazasında Süleyman Han öldüğünde yine babam o gazada bulunup Osmanoğlu devletine hizmeti geçmiş bir yaşlı zat idi. Daima yaşlı adamlarla sohbet edip geçmiş maceralardan söyleşirlerdi (Dağlı & Kahraman, 2008).

Kıbrıs’ın fethine de katılan Mehmet Zilli Efendi bir süre Selimiye Cami’sinde görev yapmıştır. Evliya Çelebi’nin annesi ise Abaza kökenli olup I. Ahmet döneminde saraya getirilmiş ve Mehmet Zilli Efendi ile evlendirilmiştir. Döneminin önemli devlet adamlarından olan Melek Ahmed Paşa ile anne tarafından akraba olan Evliya Çelebi İbşîr Mustafa Paşa ve Defterdârzâde Mehmed Paşa ile akrabadır (Tezcan, 2020).

İnal adında bir kız kardeşi ve Mahmud adında bir erkek kardeşi olan Evliya Çelebi kendisini eserinde “Bu hakîr kusurlu ve iki yüzlü olmayan Derviş Mehmed Zillî oğlu Evliya, ana rahminden doğup yeryüzüne ayak bastığımız bu Sultan Ahmed Han’ın saltanatı dönemidir. 1020 Muharreminin onuncu günü Aşure günü dünyaya gelmişiz” şeklinde yer verdiği üzere 25.03.1611 yılında İstanbul Unkapanı’nda dünyaya gelmiştir. Gerçek adı tam bilinmemekle birlikte, eserinde kendisini bir tevazu sıfatı olan “hakîr, fakîr, bî-riyâ, seyyâh-ı âlem, nedîm-i ben-î âdem” lafzıyla tanımlamış ve Evliya Çelebi ismini kullanmıştır. Evliya ismini devrin büyük imamlarından Evliya Mehmed Efendiye babasının duyduğu saygıdan ya da kendisinin de hocası olan Evliya Mehmed Efendiye saygısından dolayı kullandığı şeklindeki görüşler yaygındır (Şavk Çelik, 2011).

Medrese ve Enderun eğitimiyle devrin ilimlerine hâkim olan Evliya Çelebi, Şeyhülislam Hamid Efendi Medresesi’nde Müderris Ahfeş Efendi’den yedi yıl boyunca eğitim görmüştür. İyi bir kırata sahip olup hafızlık eğitimini Sa’dîzade Dârülkurrası’nda tamamlamıştır (Tezcan, 2020). Babasının ve Silahdar Melek Ahmed Paşa’nın da etkisiyle sipahi olarak kabul edildiği Osmanlı Sarayı’nda iki yıl boyunca, Güğümbaşı Mehmed Efendi’den hat, Tokatlı Derviş Ömer Gülşeni’den musiki, Evliya Mehmed Efendi’den tecvid ve Keçi Mehmed Efendi’den Arapça dersleri almıştır. Eğitimi sürecinde Arapça ve Farsça dillerine hâkim olan Evliya Çelebi babasının yakın arkadaşı kuyumcu Simyon’dan Rumca öğrenmiş ve Latince eğitimi almıştır. Çok yönlü bir Osmanlı aydını olan Evliya Çelebi hat, tezhip, hafızlık ve musiki gibi alanlarda hünerli olmakla birlikte iyi kılıç kullanan şampiyon bir kemankeştir. Nüktedan ve çok yönlü

⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi* içerisine serpiştirdiği cümlelerle kendi hayatı ve ailesi hakkında bilgiler vermiştir. Bunlardan ecdadına ait yazdığı satırlar 6. Kitabında yer almıştır. ...babamız Dergâh-ı âli Kuyumcubaşısı, yani Derviş Mehmed Zillî ibn Kara Ahmed ibn Kara Mustafa ibn Yavuz Er ibn Ece Yakub ibn Germiyânzâde Yakub, tâ Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevî ibn.....

kişiliğiyle Sultan IV. Murad'a musahib olarak hizmet etmiştir (Tezcan, 2020). Kendisi hakkında eserinin satır aralarında bilgiler veren Evliya Çelebi aydın kişiliğini şu cümlelerle anlatmaktadır: “Ben bu sırada gerçi ince yapılı, zayıf ve çocuk görünüşlü idim. Ancak yaşam yirmiye ulaşmış ergin idim. Meclis töresini bilip nice vezirler, devlet adamları ve şeyhülislamlar huzurunda Kur'an ve naat okuyup sohbet ederdim.” (Dağlı & Kahraman, 2008). Ayrıca gezip gördüğü yerleri anlatırken ortaya koyduğu üslubu, edebi kişiliği, güçlü kalem ve betimlemeleri, mizahî, abartmalı ve seçkin anlatımı, Evliya Çelebi'nin sahip olduğu aydın kişiliğinin ve nitelikli eğitiminin bir yansımasıdır (Tezcan, 2020).

Evliya Çelebi seyahatlerini İbn Haldun gibi İslam geleneğinde ve felsefesinde büyük önem atfedilen düşünürlerin de yer verdiği ve İslam geleneğinde ve tasavvuf inancında metafizik omurgayı oluşturan kutsi rüya olgusuna dayandırmaktadır (Öteleş, 2019). Eserin genelinde rüya olgusuna sıklıkla yer verildiği görülmekle birlikte Bursa seyahati sonrasında, eserinin şekillenmesinde ve seyahatlerinin başlamasında etkili olan babasının rüyası, bu tutumu destekler mahiyettedir. Bursa seyahati sonrasında babasının; kendisinin rüyasında gördüğü Sad bin Ebi Vakkas Hazretlerinin telkinlerine⁸ benzer mahiyetteki:

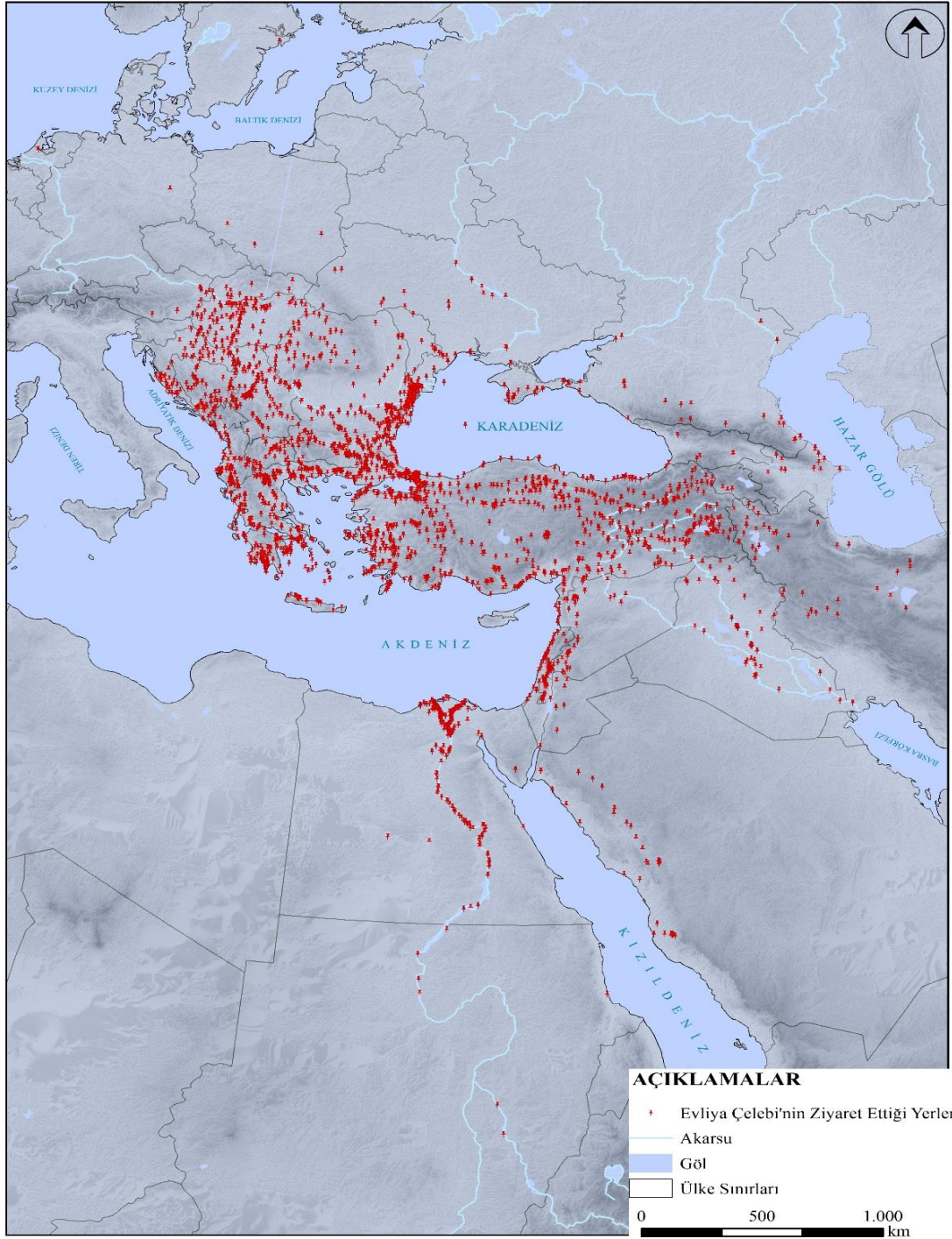
Büyük velileri ziyaret et. Bütün ziyaretgahları, her diyarda olan ovaları, çölleri, yüce dağları ve taşları, ağaçları ve yöreleri özellikleriyle kaydet, havası ve suyunu, görmeye değer eserleri ve kalelerini, fatihleri, yapıcıları ve büyüklükleriyle yazıp Seyahatname adıyla bir kitap telif eyle. Sonun hayır olsun

nasihati Evliya Çelebi'nin eserini şekillendirmiştir. Seyahatlerinin metafizik dayanağını oluşturan kutlu rüyadan (1630) on yıl sonraki Bursa seyahati akabinde babasının rıza gösterip yol vermesiyle eseri vücut bulmaya başlamıştır.

Evliya Çelebi'nin birbirini izleyen seyahatlerine göre kronolojik sırayla kaleme aldığı eserinin ilk cildi Evliya Çelebinin doğduğu ve gençlik yıllarını geçirdiği İstanbul'un anlatımıyla başlamaktadır. Diğer ciltleri Osmanlı toprakları içerisinde Balkanlardan Kafkasya'ya, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'dan Rusya'ya kadar geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Eserinin son cildinde ise Osmanlı Devleti'nin diğer büyük şehri olan Kahire'ye (Mısır) yer verilmiştir (Harita 1). Eserini kaleme aldığı da düşünülen bu yer yaşlılık yıllarını geçirdiği, yalnızlık köşesine (künc-i vahdet) çekildiği yerdir (TDK, 2023; Tezcan, 2020). Seyahati kendine şiar edinmiş, ömrünün büyük kısmını, *Seyahatnamede* belirtildiği üzere 51 yılını, seyahatle geçirmiş olan seyyah, 17. yüzyılın en büyük Türk gezgini olarak tanınır (Cilt 2, VIII). Eserini, kendi gözlemleri ve yazılı eserlerin⁹ yanı sıra babasının ve dedesinin anıları sayesinde 300 yıllık bir deneyime dayandırmıştır (Doğanay, 2000; Özgüç, 2000).

⁸ Evliya Çelebi rüyasında kendisine rehberlik eden Sad Bin Ebi Vakkas Hazretlerinin "Yürü ok ve yay ile gaza eyle, Allah'ın koruması ve emniyetinde ol, müjde olsun sana bu mecliste ne kadar ruhlar ile görüşüp mübarek ellerini öptünse hepsini ziyaret etmek nasip olup dünya seyyahı ve insanların seçkini olursun, ama gezip dolaştığın memleketleri, kaleleri, acayip ve garip eserleri, her beldenin övüleceklerini, sanatlarını, yiyecek ve içeceklerini, arz ve tüllarını (paralel ve meridyenlerini) yazıp bir eser eyle ve benim silahımla amel edip dünya ve ahiret oğlum ol. Hak yolu elden koma, hile ve kötülüklerden uzak dur, ekme ve tuz hakkın gözet, sadık dost ol, yaramazlarla dost olma, iyilerden iyilik öğren" öğüdü ve rüyasının yorumlanmasıyla seyahatname yazımına İstanbul ile başladığını belirtir (Cilt 1; s:1-5).

⁹ Bu doğru söz bazı acayip ve gariplikleri de saba süratli atıma binip yedi iklimi, yedi seyyare [gezegen] gibi felekleri deviredip burç burç gezip dolaşarak, menzilleri katedip merhaleleri uçarak cevahir dil kalemimi söze getirip kâh beldelerin özellikleri, kâh peygamberlerin ziyaret yerleri ve kâh da Kur'an okuyarak saat, derece, dakika geçtiğimiz kaleleri ve dağları hey'et ilmi üzere Papamorta, Coğraflar, Minör ve Atlas kitaplarında yazdıkları üzere hakir de dünya şeklini yazmaya gayret edip kalemimi ele aldım.

Harita 1 Evliya Çelebinin ziyaret ettiği yerler¹⁰

Seyahatname, kültürel coğrafi görünümü, geçmişten gelen somut/soyut kültürel birikimi, bunların çevre ve toplumdaki yansımalarıyla bir yüzyılın kültürel değerlerini sadece Osmanlı değil bir Dünya seyyahı olan Çelebi'nin kendine has üslubuyla gelecek nesillere bıraktığı mirasıdır. Bu bağlamda seyyah gezdiği gördüğü yerlerin kültürün aynası olan, maddi kültür unsurları başta olmak üzere toplumun dil, din, sanat, edebiyat, müzik, folklorik uygulamaları gibi soyut değerlerini kayıt altına almış, kültür coğrafyası açısından tarihi bir belge bırakmıştır.

¹⁰ Mustafa Başaran tarafından Google Maps'te işaretlenen noktalar baz alınarak harita oluşturulmuştur.

Kültür coğrafyası ya da kültürel coğrafya, insanların içinde yaşadıkları fiziki çevreden çok insan kültürlerinin vurgulandığı bir anlam içerir. Kültür'ün en sık rastlanan tanımlarından biri "bir grup insanın ortak yaşam tarzı" şeklindedir. Burada söz konusu grup ya da toplumu özelleştiren, diğerlerinden ayıran onların "yaşam tarzı" olmaktadır. Başka insanların bazı şeyleri diğerlerinden farklı bir şekilde yaptığı gerçeği, bir grup ya da toplumun farklı olma nedenidir. Bunlar, bir kültürün içinde doğmuş, büyüyüp olgunlaştıkça bu kültürü öğrenmişlerdir. Bu yüzden, kültürün; "belirli bir zamanda belirli bir yerde yaşayan belirli bir grup insanın karakteristik yaşam tarzı" (Zimolzak & Stansfield, 1983) olarak tanımlanması belki de en doğrusu olacaktır (Tümertekin & Özgüç 2017).

Kültürün en karakteristik özelliği değişimdir, dolayısıyla kültür dinamiktir, nesilden nesile aktarılırken değişime uğrar, her nesil miras olarak devraldığı kültüre yeni öğeler katar. Kültürü etkileyen güçler çok çeşitli ve karmaşıktır. Çevre, kültürü şekillendirirken, insan da gelişen teknolojisi, bilgisi, deneyimiyle yaşadığı çevreyi değiştirir, dönüştürür. Genel bir ifadeyle insan-çevre etkileşimi dünya üzerinde farklı yaşam tarzlarına ve farklı kültürlerin doğmasına yol açmıştır. İnsanın oluşturduğu coğrafi kültürel görünüm ait olduğu toplumun kodlarını taşır. Somut kültürel unsurlar bunların yansımasıdır. Aynı zamanda yönetim, hukuk, edebiyat, müzik, sanat, oyunlar, dil ve inanışlar gibi değerler de kültürün soyut yönünü aksettirir (Tümertekin & Özgüç, 2017). Bu nedendir ki pek çok araştırmacı, toplumun ve o toplum tarafından şekillendirilen yerleşmelerin geçmişine ve kültürüne ışık tutarken, başta Evliya Çelebi'nin olmak üzere seyahatnamelere uğramadan geçemez.

Şehir tarihi ve kültür coğrafyası açısından rehber niteliğinde olan *Seyahatname*de yerleşmeler belirli bir düzen halinde sırasıyla; konumu, topografik özellikleri, adının etimolojisi, tarihi, kalesi, mahalleleri, yapısal eserleri (konut, cami, dükkân, hamam, imaret, vb.), ilgili sayısal veriler, kurumların yapılış tarihleri, mimarının ismi ve onarım tarihleri, mesire alanları, ziyaretgahları, demografik özellikleri, etnik yapısı, sosyal ve kültürel hayata dair bilgiler üzerine kurgulanmıştır. Görsel öğeler kullanılmaksızın detaylı betimlemeler ve benzetmelerle yerleşmeler nüktedan kişiliğiyle özdeşleşen abartılı üslupla okurların hayal dünyasında şekillendirilmiştir. Seyyah, maddi kültür unsurlarını tasvir ederken ölçü birimi olarak adım ve kişi (beden) kullanmakta ve birçok yapıyı bizzat adımlayarak anlatmaktadır. Evliya Çelebi kalelerin ve şehirlerin kuruluşunu sıklıkla İslami terminolojiden esinlenerek Kıssas-ı Enbiya'ya dayanarak anlatmakla birlikte; şehrin adının nereden geldiği, farklı dillerde şehre nasıl hitap edildiği üzerinde de durmaktadır. Yerleşmelerin İslamiyet öncesi durumu hakkında kısıtlı bilgiler vermektedir. Ayrıca yer yer mitolojiden esinlendiği görülmektedir. Evliya Çelebi'nin eserini muadillerinden ayıran en önemli özelliği soyut kültürel unsurlar hakkında vermiş olduğu bilgilerdir. Şehirde konuşulan dil başta olmak üzere kültürel ve gündelik yaşam, eğlenceler, etkinlikler ve çeşitli olaylar menkıbelere de yer verilerek aktarılmaktadır.

Yaşamış olduğu yüzyılın Türk ve Dünya kültürüne ışık tutması bakımından *Seyahatname* çağları aşır günümüze ulaşan büyük bir yapıttır. Seyyah, gözlemlerinin yanı sıra gitmeyi planladığı yerler hakkında edindiği bilgilere dayanarak şehir, kasaba ve köy yerleşmelerini önem derecesine göre kimi zaman ayrıntılı kimi zaman genel bilgilerle betimleyerek, tarihi olaylara yer vererek, yaşadığı dönemi pek çok yönüyle belki de en çok da kültürel özellikleriyle sonraki yüzyıllara taşımıştır. Bu çalışma; Türk kültürüne ışık tutan Evliya Çelebi

Seyahatnamesine dayanarak Osmanlı Devleti'nin ilk taht merkezi olan Bursa şehrini konu almaktadır. Siyasi, ekonomik ve kültürel özellikleriyle Osmanlı Devleti'nin simgesel şehirlerden biri olan Bursa'nın kültür coğrafya açısından maddi ve maddi olmayan kültürel özellikleri *Seyahatnamede* yansıtılan şekliyle incelenmiştir.

Araştırma Tasarımı ve Metodolojisi

Çalışmada doküman analizi yapılmıştır. Doküman analizi, doküman ya da dokümanların incelenmesi ve değerlendirilmesi sürecidir (Bowen, 2009). Analiz hem basılı hem de elektronik belgelerde yer alan verileri seçme, değerlendirme ve sentezleme adımlarından meydana gelmektedir. Pratikte doküman analizi, üçgenleme aracı olarak diğer araştırma yöntemleriyle birlikte kullanılmaktadır (Patton, 2018). Ancak bu analiz türü tek başına nitel bir araştırma yöntemi olarak da kullanılmaktadır (Mackieson vd., 2019).

Araştırmamızda doküman olarak Evliya Çelebi *Seyahatnamesinin* 2. cildinde yer alan Bursa bahsi incelenmiştir. Seyahatnameler önemli bir bilimsel veri kaynağı olarak sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılmaktadır (Dülgar, 2023; Gürçay, 2019; İsmailoğlu & Beşgen, 2023; Kahraman, 2020; Kozak, 2022). Gözlem, deneyim ve bilgilerin izinin sürüldüğü seyahatnamelerden, yazıldığı döneme ait sosyal, ekonomik ve politik koşullar hakkında da bilgi temin etmek mümkündür. Bundan dolayı seyahatlar ve seyahatnamelerin tarihe tanıklık ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bir diğer yandan yazıldığı döneme ışık tutmaktadır (Gürçay, 2019, s. 136). Doküman olarak seçilen Evliya Çelebi *Seyahatnamesinin* ikinci cildinin ilgili kısmı hem niceliksel (içerik analizi) hem de niteliksel (tematik analiz) olarak değerlendirilmiştir. Bu sayede sosyal ve tarihsel bağlamda dönemi aktaran ve bir değer haline gelen *Seyahatnamenin* yalnızca bir metin değil daha fazlasını ifade ettiği ortaya konulmuştur (Wyatt, 2021).

Bu doğrultuda araştırmamızda ilk etapta yüzeysel inceleme daha sonrasında ayrıntılı okuma ve son olarak yorumlama yapılmıştır. İçerik ve tematik analiz, bu amaç için tasarlanmış bir bilgisayar yazılımı olan MAXQDA kullanılarak veri seti değerlendirilmiştir. İçerik analizi ile veriler kategoriler halinde düzenlenmiştir. İçerik analizinde keşfedici (içerik odaklı) veya doğrulayıcı (hipotez odaklı) olmak üzere iki başlık yer almaktadır. Eğer araştırmacı kodları veya analitik kategorileri veri setini değerlendirmeden önce oluşturuyorsa keşfedici, sonrasında oluşturuyorsa doğrulayıcı doküman analizi yapmaktadır (Mackieson vd., 2019). Araştırmamızda bir hipotezi test etmeye çalışmadığımızdan dolayı tümevarımsal bir analiz çerçevesi ile içerik/veri odaklı bir yaklaşım benimsenmiştir. Tematik analiz ile anlam kalıpları tanımlanmış ve yorumlanmıştır.

Seyahatnamenin belge analizine hazır hale getirilmesi için ilk aşamada planlama ve hazırlık yapılmıştır. Bu, verinin analiz için hazır hale getirilmesi ve analitik yöntem seçimi sürecidir. Süreç dahilinde doküman analizinin nasıl yapılacağı, geçerlik ve güvenilirlik stratejileri belirlenmiştir. Doküman analizinin ikinci aşamasında kodlama için belge uygun hale dönüştürülmüştür. Belge içeriği kapsamlı bir şekilde okunduktan sonra ön temalar belirlenmiştir. Bunların uygun kodlara dönüştürülmesi ve kodların birbirine nasıl bağlandığını gösteren bir kod haritası geliştirilmiştir. Her kod (veya alt kod grubu) için ilgili bölüme farklı bir renk atanmış ve görsel araçlar ile ifade edilmiştir. Toplamda 290 kod oluşturulmuştur (Şekil 1). Analizin üçüncü aşamasında veriler yorumlanmıştır.

Verilerde belirlenen üst düzey temalar şunlardır: Bursa, ifade edilen özellikler ve giriş. Giriş kısmında seyyahın seyahat nedeni ve yolculuğa çıkmadan öncesinde yaptıkları kodlanmıştır. Bursa teması altında Bursa seyahati boyunca ziyaret ettiği yerler ve bu yerlere ait izlenimleri kodlanmıştır. İfade edilen özellikler teması altında Bursa'daki ziyaret ettiği yerlere ilişkin coğrafi, tarihi ve kültürel özellikler kodlanmıştır. Yani seyyahın ziyaret ettiği yerlerin mimari özellikleri, tarihi, iklimi, dili, ekonomik yapısı, su kaynakları, yerleşim özellikleri, etnik yapısı ve doğal özellikleri kodlanmıştır. Son olarak kodlar raporlanmıştır.

Kod Sistemi	Seyahatname 2.cilt	TOPLAM
> Giriş	■	21
▼ İfade Edilen Özellikler		0
■ Mimari Özellikleri	■	28
■ Tarihi Bilgi	■	15
■ Özel Anlatım	■	25
■ İklimi	■	0
■ Dil	■	1
> Ekonomik Yapı	■	3
■ Su Kaynakları	■	2
■ Yerleşim Özellikleri	■	2
■ Etnik Yapı	■	1
> Tarımı ve Doğal Bitki Örtüsü	■	15
▼ Bursa		4
■ Bursa imaretlerinin anlatılması	■	1
■ Aşağı Kale ve büyük şehrin anlatılması	■	1
> Selatin Cami ve diğer camilerin anlatılması	■	12
■ Bursa'nın mahallelerinin isimlerinin anlatılması	■	1
■ Bursa halkının giyim-kuşamları, dilleri, kazançları vb.	■	2
> Bursa mescitlerinin anlatılması	■	2
> Bursa medreselerinin anlatılması	■	43
> Yemek dağıtan imaretlerin anlatılması	■	8
■ Bursa hakimlerinin anlatılması	■	1
■ Evliyâlar ziyaret yerlerinin anlatılması	■	1
> Kervansarayların anlatılması	■	3
■ Padişahların anlatılması	■	19
> İleri Gelenler, imamlar, hatipler, büyük şeyhlerin anlatılması	■	2
> Bursanın Dinlenme ve Mesire Yerleri	■	21
■ Bursa Çarşı pazarının anlatılması	■	15
> Köprülerin özellikleri	■	2
■ Bursa sanayisinin anlatılması	■	1
> Bursa yiyeceklerinin övülmesi	■	2
> Büyük tüccar hanlarının anlatılması	■	7
■ Kaynak suyu çeşmelerinin sayıları ve anlatılması	■	29
Σ TOPLAM	290	290

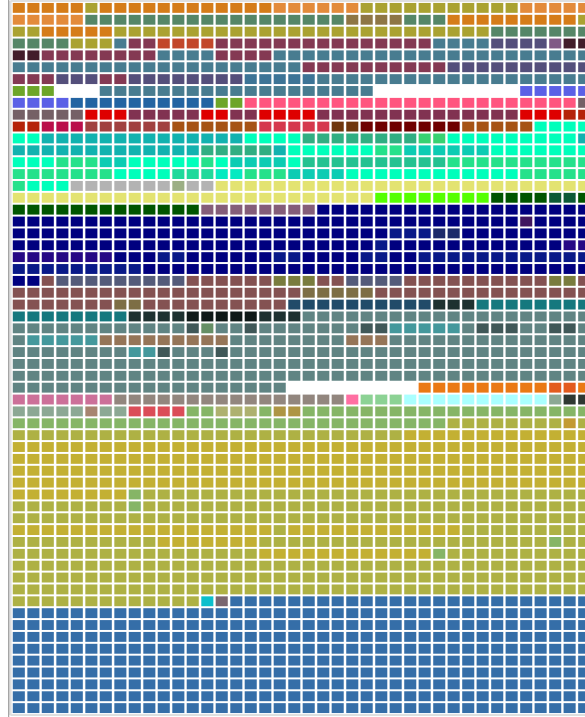
Şekil 1. Kod matris tarayıcısı/Kod sistemi

Bulgular

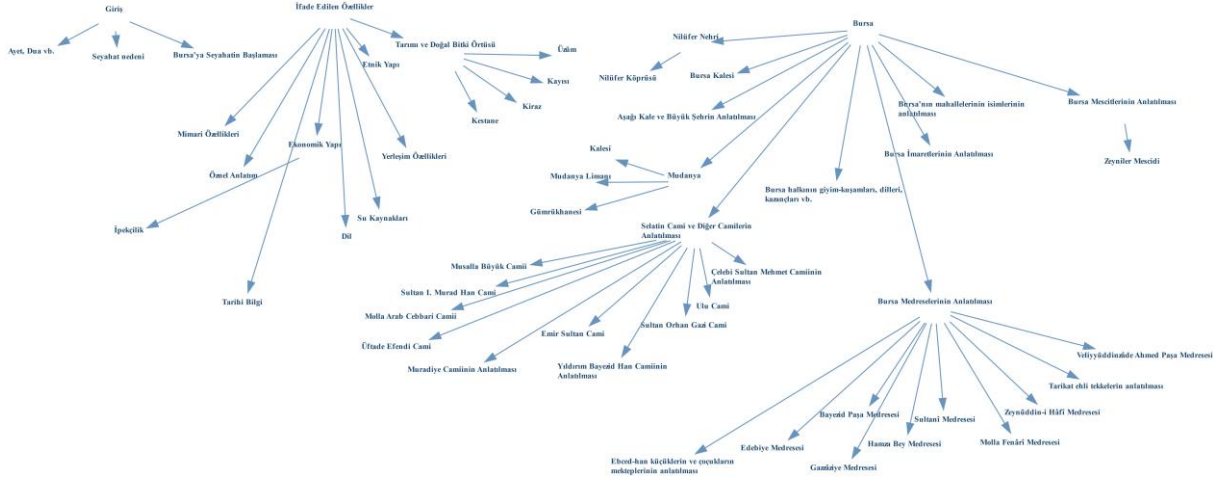
Türk yurdu olduğu günden itibaren Türk İslam şehircilik anlayışıyla şekillen bir şehir olan Bursa, sahip olduğu kültürel değerlerle her dönem önemini korumuştur. Osmanlı Devleti'nin ilk payitaht merkezi olan şehir, sultanların adına ardı ardına yapılan birbirinden heybetli ve sanatlı eserlerle bahtiyar edilmiştir. Edirne'nin fethinden sonra payitaht merkezi Anadolu'dan Avrupa topraklarına taşınsa da Bursa her dönemde Anadolu'nun başkenti olarak Osmanlı padişahlarınca imar edilmiştir.

Osmanlı'nın kültür merkezlerinden olan Bursa şehri, Türk İslam anlayışıyla yeni bir görünüm kazanmış, prototip olarak, Osmanlı şehirlerinin ilk özgün örneğidir. Fetih sonrası uygulanan iskân politikasıyla nüfusu artan şehir, kale dışında kurulan merkezlerde yapılanmasını sürdürmüş, camiler etrafında gelişmiş çok merkezli bir şehir özelliği kazanmıştır. (Akman, 2018). Osmanlılarca büyük önem atfedilen şehir, seyyah-ı alem Evliya Çelebi yaşadığı yer dışında yaptığı ilk seyahat olmasıyla ayrı bir önem taşımaktadır. Bursa dönüşü babasının "Bursa seyyahı" diye hitap ettiği Evliya Çelebi babasının nasihatı ve icazetiyle seyahatlerini sürdürmüştür (Cilt 2, s.73-2).

Seyahatname öncelikle biçimsel olarak giriş, ifade edilen özellikler ve Bursa başlıkları altında değerlendirilmiştir. Belge portresi ve kod frekansına göre metin portresinden de görüleceği üzere seyahatin gerekçelendirildiği giriş kısmı %7,24'lük bir kısmı oluşturmaktadır. Coğrafi, tarihi ve kültürel özellikler %31,72'lik bir kısmı kapsamaktadır. Ziyaret edilen yerlerin ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı kısım ise *Seyahatnamenin* %61,03'lük bir kısmını kapsamaktadır (Şekil 2- 3).

Şekil 2. Belge portresi

Şekil 3. Kod hiyerarşisi

MAXQDA yazılımı ile *Seyahatnamenin* incelenmesi neticesinde kod hiyerarşisi oluşturulmuştur. Toplam 290 kodlama yapılmıştır. 10 alt kod ifade edilen özellikler kodu altında, 20 alt kod Bursa kodu altında, 3 kod giriş kodu altında yer almaktadır. Kod hiyerarşisinde de görüldüğü üzere “giriş” kodu altında seyahat nedeni, ayet, dua ve Bursa’ya seyahatin başlaması yer almaktadır. 10 alt kod arasında mimari özellikler, tarihi bilgi öznel anlatım, iklim, dil, ekonomik yapı, su kaynakları, yerleşim özellikleri, etnik yapı ve doğal bitki örtüsü başlıkları yer almaktadır. 20 alt kod arasında Bursa imaretlerinin anlatılması, Aşağı kale

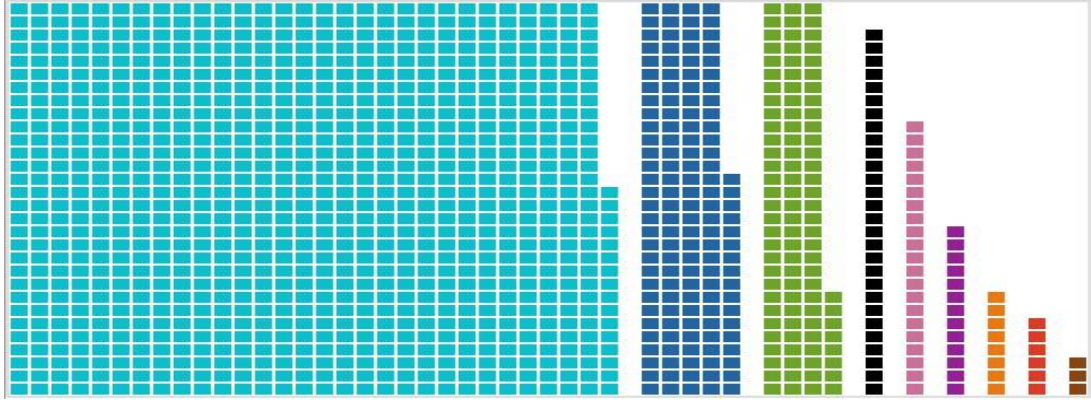
ve büyük şehrin anlatılması, Selatin Cami ve diğer camilerin anlatılması, Bursa'nın mahalle isimlerinin anlatılması, Bursa medreselerinin anlatılması, yemek dağıtan imaretlerin anlatılması, Bursa hâkimlerinin anlatılması, evliyaların ziyaret yerlerinin anlatılması, padişahların anlatılması, ileri gelenlerin anlatılması, mesire yerlerinin anlatılması, Bursa çarşı pazarının anlatılması, Bursa sanayisinin anlatılması, Bursa yiyeceklerinin anlatılması, büyük tüccar hanlarının anlatılması, kaynak suyu ve çeşmelerin anlatılması başlıkları yer almaktadır

11

Seyahatnamenin ikinci cildi, seyahatin gerekçelendirilmesi ve seyahat hazırlığı sürecinin anlatılması ile başlamaktadır. Bir dünya seyyahı olabilme arzusuyla hemhal olan Evliya Çelebi'nin bu arzusuna ulaşan uzun yolu Bursa seyahatiyle başlamıştır. “Allah bir şeyi irade ederse sebeplerini de hazırlar” diyerek seyahat sürecine atıfta bulunun Evliya Çelebi can dostumuz dediği Okçuzade Ahmet Çelebi'nin yolculuk hazırlıklarında olması üzerine Bursa'yı gezme arzusunun Hak tarafından Rabbani bir ilhamla içine geldiğini ifade etmektedir.

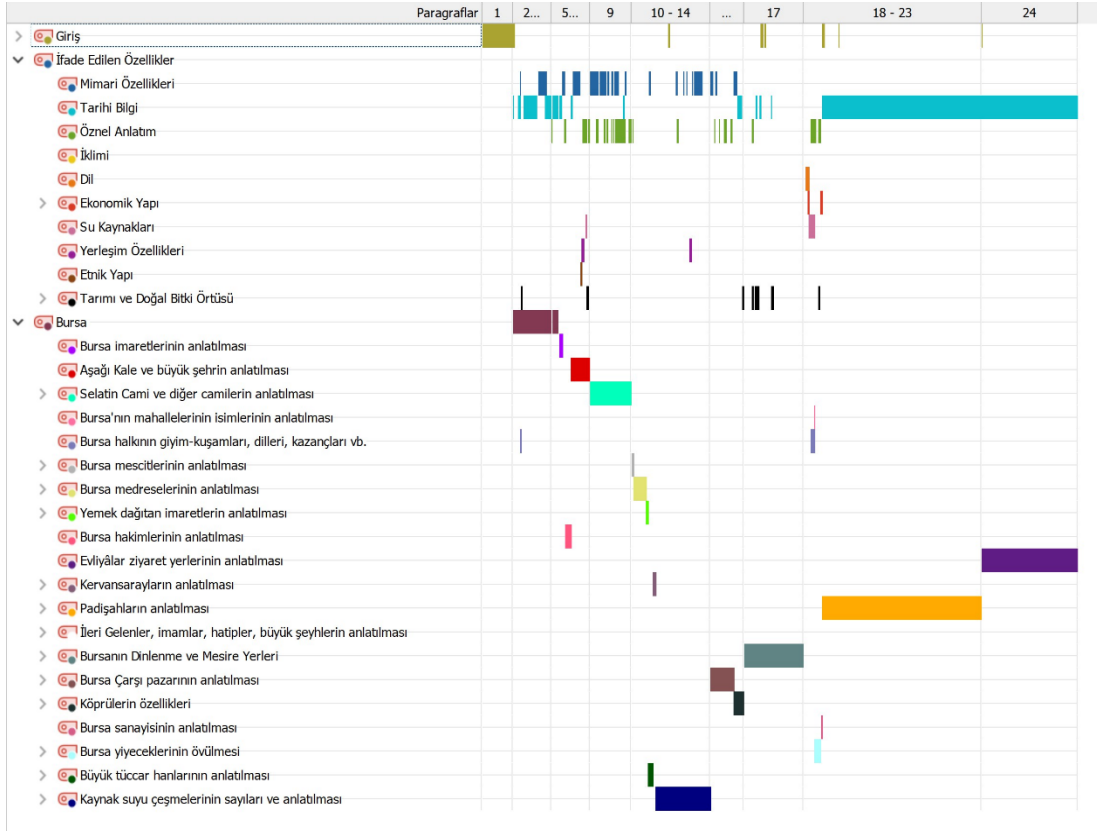
Seyahatin başında zor bir deniz yolculuğundan geçtiklerini belirten seyyah hayat gayesi ettiği seyahat arzusu ve uhrevi olan kendisine biçilen misyona teslimiyetle ilk menzili olan Mudanya'ya varmıştır. Mudanya hakkında kısa değerlendirmesinden sonra asıl istikamet olan Bursa'ya iki saatlik yolculuk yaparak ulaştıklarını belirtir. Öncelikle şehrin kuruluşuna ve isminin nereden geldiğine değinen Evliya Çelebi şehrin anlatımında çeşitli mekân ve yapıların tasviriyle maddi kültürel unsurların anlatımına ağırlık vermiştir (Şekil 4.). Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olan Bursa'nın fethinde elde edilen ganimetlerle yeniden imar edildiğini belirten müellif, bir yerin güzelliğini vurgulamak adına eserinde sık sık ifade ettiği üzere Bursa'yı “sanki bir İrem bağı idi” şeklinde benzetmelerle okurların zihninde canlandırmıştır.

20 alt kod altında Evliya Çelebi'nin ziyaret ettiği mekanlar kodlanmıştır. Ziyaret ettiği yerler arasında Bedevî Tekkesi, Rufai Tekkesi, Sa'dî Tekkesi, Kalenderhane Tekkesi, Kümeyli Tekkesi, Nakşibendi Tekkesi, Kâdirî Tekkesi, Halvetî Tekkesi, Gülşenî Tekkesi, Ebu İshak Kâzrunî Tekkesi, Akbiyık Sultan Tekkesi, Abdâl Musa Sultan Tekkesi, Şeyh Geyikli Baba Tekkesi, Küşte-Girân Güreşçiler Tekkesi, Üftâdî Efendi Tekkesi, Abdâl Murad Sultan Tekkesi, Zeyniler Tekkesi, Emir Sultan Tekkesi, Veliyyüddinzâde Ahmed Paşa Medresesi, Gazzâziye Medresesi, Edebiye Medresesi, Hamza Bey Medresesi, Bayezid Paşa Medresesi, Sultanî Medresesi, Zeynüddin-İ Hâfî Medresesi, Molla Fenârî Medresesi, Molla Yegân Medresesi, Kadri Efendi Medresesi, Hañçeriyye Medresesi, Kasım Paşa Medresesi, İsa Bey Medresesi, Emir Sultan Medresesi, Koca Muradiyye Medresesi, Çelebi Mehmed Han Medresesi, Yıldırım Han Medresesi, Hüdavendigâr Medresesi, Orhaniye -Manastır Medresesi, Koca Murad Han İmaretî, Hazret-İ Emir Sultan İmaretî, Yıldırım Han İmaretî, Yeşil İmaret, Yıldırım Bayezid Han İmaretî, Gazi Hüdavendigâr İmaretî, Sultan Orhan Gazi İmaretî, Ali Paşa Kervansarayı, Kadı Yaylası Menzili, Süleyman Han Pınarı Menzili, Bakacak Menzili, Sobran Menzili, Gazi Yaylası Menzili, Okmeydanı Seyir Yeri, Kadı Yaylası Dinlenme Yeri, Alimest Cilveyeri, Asa Suyu Ziyaretyeri, Aldülmümin Kasrı Dinlenme Yeri, Çamlıca Safayeri, Kaplıkaya Dinlenme Yeri, Karanfilli Mesiresi, Fıstıklı Mesiresi, Abdal Murad Sultan Mesiresi, Mevlevihane Mesiresi, Yağ Kapanı Hanı, Kütahya Hanı, Yoğurt Hanı, Kurşunlu Han, Acem Hanı, Pirinç Hanı, İpek Çarkçıları, Yemiş Pazarıcıları Çarşısı, Kebapçılar Çarşısı, Uzun Çarşısı, Gelincik Çarşısı, Hamhâlet Çarşısı, Hallaçlar Çarşısı, Terziler Çarşısı, Bezzazlar Çarşısı, İpekçiler Çarşısı, Takyeciler Çarşısı, Kavukçular Çarşısı, Gazzazlar Çarşısı, Bakkalkar Çarşısı, Sultan I. Murad Han Cami, Musalla Büyük Camii, Üftade Efendi Cami, Molla Arab Cebbari Camii, Emir Sultan Cami, Muradiye Cami, Pınarbaşı Mesire Yeri, Murad Dede Kaynağı, Kral Kaynağı, Selâm Kayası Kaynağı, Billür Kaynağı, Hansunbaşı, Ardıçlıbaşı, Sobranbaşı, Naşi Deresi, Kepizbaşı, Kaynakbaşı, Sünderlibaşı, Pınarbaşı, Irgandı Köprüsü, Kaynarca Kaplıcası, Yeni Kaplıca, Kükürtlü Kaplıcası, Çekirge Sultan Kaplıcası, Eski Kaplıca, İnebeyi Çarşısı Hamamı, Zeyniler Mescidi, Gülşenî Tekkesi, Bıçakçı Hamamı, Kale Hamamı, Bostancı Hamamı, Kayağan Çarşısı Hamamı, Tahtakale Hamamı, Yıldırım Hamamı, Muradiye Hamamı, Çelebi Sultan Mehmet Cami, Yıldırım Bayezid Han Cami, Sultan Orhan Gazi Cami yer almaktadır.

Şekil 4. İfade edilen özellikleri kodunun portresi (Soldan sağa renkler ile ifade edilen başlıklar: Tarihi yapı, mimari özellikler, öznel anlatım, bitki örtüsü, su kaynakları, yerleşim özellikleri, dil özellikleri, ekonomik yapı)

Bursa'yı "İpek yurdu, büyük şehir, Diri ve Kadir olan Tanrı'nın nazargâhı, devletler taht merkezi ve eski Osmanlı başkenti." olarak tanıtan Evliya Çelebi şehrin anlatımına kalesi hakkında bilgi vererek başlamıştır. Sırasıyla kalenin ve yerleşmenin kuruluşu, konumu, kalenin kuşatılması, fiziki özellikleri, padişah sarayları ve diğer meskenlerin (ev, cami, hamam, mescit) görünümü, sayıları, kullanılan malzeme, süslemesi, idari durumu mahalle sayısı ve etnik ayrımı hakkında bilgiler vermiştir. Şehir kuruluşu ve tarihi, padişahların anlatılması ve evliyaların ziyaret yerleri anlatılırken seyyah büyük ölçüde tarihi bilgi vermektedir. Evliyalar ve padişahların anlatıldığı kısımda mimari özelliklere de sıklıkla değinmektedir. Belgenin genelinde mimari özellikler ve tarihi bilgi hâkimdir. Kod frekansına da bu durum yansımıştır. Mimari özellikler metnin %20,4'ünü tarihi bilgi ise %18,2'sini oluşturmaktadır (Şekil 4. ve Şekil 5.).

Şekil 5. Alt kodlar birleştirildiğinde kod satırı

Şehrin kuruluşu hakkında, *Tuhfe Tarihi* ve *Süleymanname Tarihi* dediği kaynaklara atıf yapmıştır. Süleyman Peygambere ve emrindekilere atıfta bulunarak Uludağ'da varlığını ifade ettiği eski kalenin altında yer alan tılsımlı bir hazineye yer vererek masalsi bir anlatımla şehrin adını açıklamaktadır. Bursa kalesinin kurucusunun belli olmadığını ve temelindeki hamam kubbesi büyüklüğündeki taşlardan dolayı insan yapısı olamayacağını belirtmiştir. Sağlam ve dayanıklı olarak tanımladığı kalenin köhne bir halde olduğunu aktarmaktadır. Temeli yeşil renkli yalçın bir kaya üzerine kurulmuş, murabba şeklinde doğudan batıya uzunlamasına bir yapı olarak tasvir ettiği kaleyi, Evliya Çelebi şu şekilde anlatmaktadır. “Kalenin firdolayı büyüklüğü 11.000 adımdır ve 6.000 bedendir, 67 kule ve 5 kapıdır. Öncelikle güney tarafa Pınarbaşı Kapısı, yine güney tarafa açılır Zindan Kapısı vardır ve Kaplıca Kapısı batıya açılır. Bir de Balıkpazarı Kapısı vardır” (Dağlı & Kahraman, 2008).

Osmanlı tarihinde önemli bir eşik olan Bursa'nın fethi hakkında ayrıntılı bilgilere yer veren seyyah uzun kuşatma sonrası Orhan Gazi tarafından teslim alınan Bursa'nın ilk taht merkezi yapılarak yeniden imar edildiğini aktarmaktadır. Ayrıca seyyahın “diğer taraftan Bursa yeni fetholdüğünden Kayseri, Konya, Niğde, Aydın, Saruhan, Karaman, Darende ve Maraş diyarlarından o kadar ümmet-i Muhammed gelip toplandı ki insan deryası oldu” şeklinde belirttiği üzere şehrin Türkleştirilmesi ve beldenin bir İslam şehri olması adına Buhara ve Horasan'dan erenlerin yerleştirildiğini ifade etmektedir. Yine fetih sonrasında Osman Gazi'nin naaşının getirilerek iç kaleye defnedilmiş büyük bir ziyaretgah olduğuna değinmektedir.

Bursa'nın tarihi çekirdeğini oluşturan kale içi yerleşimi hakkında bilgiler veren Evliya Çelebi padişahın sarayının yer aldığı iç kalede, 7 mahalle, 7 cami ve 1 hamam 2000 güzel evin yanı sıra çarşı ve pazarında 20 adet dükkân bulunduğunu ifade etmektedir. Caddeleri büyük taşlarla döşeli iç kalede yer alan evleri bağı bahçesi olmayan dar yapılar olarak tasvir etmekte, Şehir dokusunun kültürel özelliklerini yansıtan en önemli öğeler olan meskenler hakkında bilgi vererek dönemin geleneksel mimari anlayışına atıfta bulunmaktadır:

Bütün evleri eski tarzdır. Bazısı kafirden kalmış evlerin taş ve tuğla duvarlarında yapı ustaları birer sanat ile tarihler yazmışlar ki sanki birer kıt'a güzel yazılardır. O evlerin ne kadar zaman önce yapıldığı tarihlerinden bellidir. Bütün evleri kâgır süslü yapılardır ve baştan başa al renkli kiremit ile çatıları örtülmüştür. Bu evlerin birer çeşit servi ağacı gibi sanatlı ocakları var ki, biri birinden ölçülü altıgen ve yuvarlak duman bacaları vardır (Dağlı & Kahraman, 2008).

İç kaledeki yapılara değinen seyyah, Orhan Gazi Cami ve türbesi hakkında bilgiler vererek caminin kemerinde asılı duran hükümrânlık göstergelerinden olan davulun Osmanoğulları'nın ilk davulu olduğunu ifade etmektedir. Padişahlara özgü büyük sarayın 600 adet odası ve 3 hamamı bulunduğunu, Paşa Sarayı'nın ve Molla Sarayı'nın taht merkezi olarak kullanıldığını belirtmekle birlikte bu misyonu önce Edirne sarayına ardından İstanbul'daki saraylara devrettiğini aktarmaktadır.

Şehrin asıl yerleşim yeri olduğunu belirttiği Aşağı Kale'nin, III. Mehmet döneminde yaşanan iç karışıklık sonrasında isyancıların şehri hedef almasından dolayı inşa edildiğini aktararak Aşağı Kaleyi; şehri kuşatacak şekilde üç tarafı burçlu köşebentli, dirsekli her tarafı mazgallı büyük bir yapı olarak tarif etmektedir. İç kalenin çevresini üç yönden kuşatan yapının etrafının 15.000 adım olduğuna değinmekte ve kalenin doğu tarafına açılan Tatarlar Kapısı, kuzey tarafına açılan Filedar Kapısı ve Hasan Paşa Kapısı bulunduğuna yer vermektedir.

Kalenin duvarlarının yüksek olmayıp sadece tek tarafında (Tatarlar Kapısı) hendeğin bulunduğunu diğer taraflarda hendeğe ihtiyaç duyulmadığını belirtmiştir.

Şehir dokusunu oluşturan yapıların kuruluş yeri ve görünümüne de değinen seyyah; aşağı şehrin düz bir yerde kurulduğunu belirtip, kale eteğindeki ev, imaret ve cami gibi somut kültürel unsurların daha yüksekte yer almasından dolayı uzaktan bakıldığında benzeri olmayan ihtişamlı bir şehir olarak tasvir etmektedir. Mekanların ruhu vardır sözüne binaen fethe katılmış ve Bursa’da yetişmiş ilim irfan sahibi büyük şahsiyetler gibi başka diyarlarda bulunamayacak değerlerinden dolayı ruhaniyetli büyük eski bir şehir olarak tanımlamıştır. Bu yönüyle de Bursa, maddi başkent olmasının yanı sıra, uzun yıllar manevi başkent olma özelliğini de sürdürmüştür (Akman, 2018, s. 57).

Bursa’nın uzaktan görünümünü şu şekilde tasvir etmektedir:

Keşiş Dağı eteklerinde gök renkli kurşunlar ile süslenmiş, ateş saçan güneşin parıltısı bu şehre düşünce han, hamam, mescit, selatin camileri, diğer hayrat ve hasenatların ve yine kurşun örtülü çarşıların kat kat süslendiğini insan görünce hayran kalır. Zira bu şehir, Filedar sahrasından acaip ihtişamlı bir şekilde bellidir ki seyrettiğimiz büyük şehirlerin hiçbirine benzerliği yoktur, üzerinde ışık dalgalanır ruhaniyetli büyük eski bir şehirdir. Zira burada olan büyük ermişler, tefsirciler, hadis bilginleri, edebiyatçılar ve yazarlar başka diyarlarda yoktur, ancak cennet benzeri Bağdad’da ola” şeklinde tasvir etmektedir. Ayrıca eserinde Bursa’yı; “geniş toprakları olan bolluk, ucuzluk, arazisi güzel, insanları hoş ve sevimli, ekin yerleri bol, bereketli, nimetleri sayısız ve tatlı suları çağıldayan, evden eve suları akan süslü bir şehirdir” şeklinde anlatmaktadır (Dağlı ve Kahraman, 2008).

Şehrin asıl yerleşim yerini oluşturan aşağı kalenin içinde yer alan meskenlere ilişkin, bakımlı ve sağlam kat kat eski tarz evlerin yanı sıra en donanımlısının kale içindeki padişah sarayı olmak üzere 23 000’den fazla meskenin bulunduğunu belirtir. Müellif “bu yapıların hepsini tarz ve yapı tipleriyle öğrendiğimiz kadarıyla yazsak başka bir mutluluk kitabı olurdu” şeklinde yapı çeşitliliğine yani mimari zenginliğine vurguda bulunmuştur. Evliya Çelebi şehrin etnik yapısına da değinerek; 176 Müslüman, 7 Ermeni, 9 Rum, 6 Yahudi, 1 Kıpti mahallesi ile şehir saçaklarında bulaşıcı hastalığa sahip olanların ikamet ettiği Miskinler Mahallesi’nin varlığından söz etmektedir.

İslam medeniyetinin şekillendiği Asrı Saadet döneminden itibaren, şehrsel ve toplumsal yaşamın en önemli merkezleri olan camiler bünyesinde barındırdığı, imaret, mektep, kütüphane vb eklentilerle şehrsel yaşamın önemli aktörlerindendir. Türk İslam medeniyetinin ve şehircilik anlayışının temel yapısal eserleri camiler hakkında bilgiler veren müellif “Hepsi 1040 mihraptır. Bunlardan 357 tanesi sultan, vezirler, ileri gelenler ve şehrin seçkinlerinin yaptırdıkları camilerdir” şeklinde şehir camilerinin geneline atıf yaparak, büyüklüğünden dolayı ilk Ulu Camiinden başladığını belirtmektedir.

Osmanlı hanedanlığında bir gelenek olarak inşa edilen Selatin Camilerinin ilk örneğine Bursa ev sahipliği yapmaktadır. Bursa’nın simgesel eserlerinden Ulucami I. Bayezit döneminde inşa edilen ilk Selatin Camisidir. Evliya Çelebi camiye şehir dokusunda yüksek bir konumda bulunmasından dolayı kaleye benzeterek anlatmaktadır. Süslü ve nakışlı dört köşe sütunları olan caminin üzerinin 19 küçük kubbe ile örtüldüğünü aktaran müellif yapının ortasına denk gelen yirminci kubbenin aydınlık sağlaması için bilerek örtülmediğini ve altında bir havuzun

yer almakta olduğuna değinmektedir. Bursa'nın Ayasofya'sı ve en ruhaniyetli camisi diye tanımladığı Ulucami'nin mihrabını şu şekilde anlatmıştır.

Acaip bir mihrabı vardır ki diller anlatımında ve tanımlamasında aciz kalır. Bir ceviz ağacı levhasından siyah minberi üzerine marangoz ustası, elinden geleni yapıp ustalığını göstererek bir Mani nakışı ve Erjeng bukalemun nakışı mimber yapmıştır ki bunda plan Bursa Fahri oyması [224a] gibi şukufe, turunca, islimi, çar-gül, mutabbak gül, katmer gülleri, çeşit çeşit mutahhil ve kitabeleri var ki cihan ressamaları toplansa böyle ustalık etmeye kadir değillerdir. Sanki kuyumcu kalemkari nakışı güzel bir minberdir ki görmeye muhtaç yüksek bir kürsüdür. Benzeri meğer Karadeniz sahilinde Sinop Camii'ndeki nakışlı minber ola (Dağlı & Kahraman, 2008).

Osmanlı devletinin önemli ilim ve kültür merkezlerinden olan Bursa'nın ilk camilerinden Orhan Gazi camisini seyyah, kalede yer alan tek şerefeli ve tek minareli, 110 ayak çapında eski bir mabet olarak tasvir etmiştir. Bursa'nın diğer Selatin Camilerinden biri olan Gazi Hüdavendigâr yani Sultan I. Murad Camisinin, mimarının Frenk asıllı olmasından dolayı diğer camilerden farklı bir tarzda inşa edildiğini belirtmektedir. Bir kapısı ve bir tabakalı minaresi bulunan yetmiş ayak genişliğindeki caminin altının ibadethane üstünün medrese odaları şeklinde inşa edildiğini ve “Görmeye muhtaç, seyretmeye değer nurlu bir cami ve sırlarla dolu ruhaniyetli eski bir mabet” olduğunu aktarmaktadır. Şehrin doğusunda yer alan Yıldırım Bayezid Han Camisinin Timur hadisesinden dolayı yarım kaldığını ve Musa Çelebi'nin yardımlarıyla tamamlandığını aktarmaktadır. Eski tarz diye tanımladığı caminin uzunluğunun 150, genişliğinin 100 ayak olduğunu belirtip, vakıflarının zayıf olmasından dolayı köşede garip kaldığını vurgulamaktadır.

Bursa ile özdeşleşen yapılardan olan Yeşil İmaret'in (Çelebi Sultan Mehmed Cami) adını kubbelerinde ve minaresinde kullanılan yeşil çinilerden aldığı aktaran Evliya Çelebi camiyi, Bursa'nın doğusunda yüksek bir tepe üzerinde, duvarları beyaz mermerle kaplı süslü ve sanatlı bir yapı olarak tasvir etmektedir. Uzunluğu 108, genişliği 80 ayak olan caminin iki kubbeli sütünsüz inşa edildiğini ve mihrabındaki nakışlarının inceliğine atfen, meleklerin dahi yapamayacağı ince bir ustalıkla “hayal-pesend” işlendiğini belirtmiştir. Kible kapısını, ham mermer üzerine üç yılda ince bir sanatla işlenmiş, dünyaca meşhur yüksek bir kapı olarak anlatan müellif, Cennet benzeri olarak nitelendirdiği caminin, farklı tarzı, ince işçiliği, çeşit çeşit sanatlarla işlenmesi ve güzelliği yönünden yeryüzünde başka bir benzerinin yapılmadığını vurgulamıştır.

Bursa'nın batı tarafında yer alan Muradiye Camisini bakımlı, şirin ve aydınlık eski bir ibadetgah olarak tanımlayan Evliya Çelebi, caminin II. Murad tarafından yapıldığını aktarmaktadır. Aydınlık ve nurlu bir yapı olarak tasvir ettiği caminin avlusunun etrafında birçok şehzadenin gömülü olduğunu bildirmiştir. Yüksekçe bir sed üzerinde tek minareli küçük bir cami olarak tanımladığı Emir Sultan Camii'nden başka Bursa'da yer alan diğer camilerden şehrin doğusunda Ulu Cami tarzında yapılmış olan Molla Arab Cebbari Cami, iç kalede yer alan Üftade Efendi Cami ve Setbaşı'nda yer alan Musalla Büyük Caminden kısaca bahsetmiştir. Evliya Çelebi şehrin camilerinin çokluğuna atıf yaparak izlenimini şu şekilde aktarmaktadır: “Ruhban Dağı'nın yarısında Kadı Yaylası'ndan Bursa'yı seyredince 200 kurşunlu cami ve 700 minare görülmekte idi” (Dağlı & Kahraman, 2008).

Osmanlı devlet teşkilatının şekillenmeye başladığı bir şehir olan Bursa aynı zamanda Osmanlı eğitim ve öğretiminde ayrı bir öneme sahipti. Türk yurdu olmasından sonra kurulan eğitim kurumlarıyla Bursa Osmanlı Devleti'nin önemli bir eğitim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Evliya Çelebi'ni: “Tamamı (---) adet olan medreseleri yapanları, derecesi ve mahallesiyle anlatıp yazsak bir tomar olur” dediği dönemin eğitim kurumlarından *Seyahatnamede* 20 medresenin ismi verilmiş, diğer eğitim kurumları başlıklar halinde belirtilerek içeriği boş bırakılmıştır. Diğer yandan dönemin önemli müderris ve alimlerinin yetiştiği, ilim, ibadet ve dini ritüellerin gerçekleştirildiği toplam 300 tekke bulunduğunu ve içlerinden en mükellefinin Hazreti Mevlana Celaleddin-i Rumi Tekkesi olduğunu ifade etmiştir.

Erken Osmanlı döneminde farklı işleve sahip pek çok yapıyı içeren külliye için imaret lafzı da kullanılmaktaydı (Ergin, 1945; Gürbıyık, 2015). Zamanla anlamı daralan imaret kelimesi aşevi karşılığında kullanılmaya başlanmıştır (Ergin, 1945; Gürbıyık, 2015) Evliya Çelebi Selatin Camilerinden bahsederken yer yer imaretlerine de değinerek, Selatin camilerinin bir eklentisi olan imaretler dışında, daralan anlamıyla ihtiyaç sahiplerine sabahtan akşama kadar hizmet veren 21 adet imarethane yapısının olduğuna değinmiştir.

Bursa'yı pek çok yönüyle anlatan Evliya Çelebi şehrin su kaynakları ve çeşmeleri hakkında da bilgilere yer vermiştir. Şehirde her biri hayır sahipleri tarafından yaptırılan 2060 çeşmenin varlığına değinen seyyah bu suların Uludağ'dan çıkan 17 kaynaktan geldiğini aktarmaktadır. Bursa demek “*sudan ibaret*” bir sözdür diyerek bu şehrin çeşmeye ihtiyaç duymadığını, 23.000 hanede akar suların olduğunu ifade etmiştir. Topografyasıyla uyumlu olarak Uludağ'ın eteklerine kurulan şehirde bütün evlerin birbirinden yüksekçe yapılmasından dolayı haneden haneye su akıtıldığına değinmiştir. Ancak bir Osmanlı geleneği olarak padişah ve şehrin ileri gelenlerince donanımlı, bakımlı sebilhanelerin yaptırıldığı aktarmaktadır. Bursa'da toplam 600 sebilhane 170 su değirmenin ve 3000 ev hamamı olduğuna değinmektedir.

Bursa'nın şifalı kaplıcalarını da anlatan seyyah, bu kaynakların başka yerlerde farklı şekilde adlandırıldığını ifade etmekle birlikte Bursa'da nice yüz kaplıca olduğunu bildirmiştir. Evliya Çelebi'nin “...kefere zamanındaki insanlar bu kaplıcaların özelliklerini bilmediklerinden üzerlerine bir yapı yapmamışlar” ifadesinden anlaşılacağı üzere termal kaynakların Osmanlı döneminde yapılara kavuşarak şifa niyetiyle değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Müellif kaplıcaları bulunduğu yer, yapıların ve kaplıca sularının özellikleri, hangi hastalıklara iyi geldiği, nasıl faydalanılması gerektiği şeklinde Eski Kaplıca, Çekirge Sultan Kaplıcası, Kükürtlü Kaplıcası, Yeni Kaplıca ve Kaynarca Kaplıcası hakkında bilgiler vererek anlatmıştır.

Kaplıcalar içinde en faydalısının Gazi Hüdavendigâr yapısı Eski Kaplıca olduğunu belirten Evliya Çelebi bu kaynağın ne kadar yararlı ise o kadar da zararlı olduğuna dikkat çekerek nasıl faydalanılması gerektiğini ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Şifa özelliğine vurguda bulunan seyyah, Çekirge Sultan ve Kükürtlü Kaplıcasının uyuz, cüzzam gibi cilt hastalıklarını giderdiğini belirtmiştir. Gerek Uludağ'dan çıkan kaynak suları ve gerekse şifa kaynağı ılıcalarıyla Bursa'nın Evliya Çelebi'nin belirttiği üzere “*sudan ibaret*” bir şehir olduğu anlaşılmaktadır ki bunun yansımalarını da çeşmeler, hamamlar ve kaplıcaların çokluğunda görmek mümkündür.

Evliya Çelebi Bursa'nın su kaynaklarını tarihi ve mimarisiyle harmanlayarak özel anlatımı ile sunmuştur. Bu kısmının metin kapsamına baktığımızda toplam 290 kod içinde 33

kodun su kaynaklarına ait olduğu görülmektedir. Bu da eser içerisinde kodlanan bölümün %11,38'nin su kaynaklarına ayrıldığı anlamına gelmektedir (Şekil 1., Şekil 2., ve Şekil 5).

Bir yerin kültürel özelliklerinin yansıdığı en önemli mekanlardan biri çarşı ve pazarlardır. Öncelikle yöreye özgü ürünlerin sergilendiği çarşı ve pazarlar kalabalığı, satıcılarının tavırları, sesleri, dokusu ve kokusu gibi çeşitli yönleriyle ait olduğu kültüre özgü bir atmosfer yaratır. Evliya Çelebi Bursa'da toplam 9000 dükkânın ve kale kapıları gibi dört demir kapılı büyük bir bedestenin olduğundan bahsetmiştir. Bursa'nın ticari büyüklüğünü gösteren bedestende başka bir diyarda olmayan kıymetli mücevher, kap-kacak, hediyelik değerli eşyaların satıldığını ifade eden müellif kilitlenebilir 300 dolabın bulunduğunu aktarmaktadır.

Mısır hazinesine sahip kıymetli eşyaların olduğunu belirttiği bedesteni kale gibi sağlam yapılmış bir yapı olarak anlatmıştır. Bedestenin, dört tarafında yer alan dükkanlarla birlikte şehrin ticari merkezini oluşturduğuna değinmektedir. Bedestenden dışa açılan sokaklar üzerinde her birinde farklı ürünlerin satıldığı Kuyumcular, Gazzazlar, Kavukçular, Takyeciler, İpekçiler, Bezzazlar, Terziler, Hallaçlar, Hamhalet çarşılarının yer aldığı aktarmaktadır. Hepsinden donanımlı ve süslü olduğunu ifade ettiği Gelincik Çarşısının kendine özgü havasıyla yolcuların dimağlarını kokulandırdığını ve onları mutlu ettiğini belirtmiştir. Seyyahın ifadesiyle Bursa çarşılarının övüldüğünü belirttiği satırları şu şekildedir:

Hepsi bir düzen üzere kurulu kargir yapılardır, tamamı kurşun örtülü tonoz kemerli olup, ara ara demir pencereler bulunur... Bu çarşıların dışında başka yerlerde düzenli olarak yapılmış muhabbet pazarları vardır... Ülkeleri gezen seyyahların anlattıklarına göre bu çarşı pazarların yapılarına denk şirin bir yapı bir diyarda yoktur. Ancak Haleb'de ve Edirne'de Ali Paşa Çarşısı vardır (Dağlı & Kahraman, 2008).

Evliya Çelebi, ana cadde üzerinde yer alan bakımlı ve güzel Saraçhane Çarşısına, her türlü esnafın bulunduğu insan deryası Uzun Çarşıya, Kebapçılar Çarşısına, temiz ve süslü dükkanlarında çeşit çeşit kase, bakraç ve kalaylı nakışlı maşrapalarıyla yedi-sekiz renkte satılan hoşafıyla Bakkallar Çarşısına değinerek Bursa çarşılarının İstanbul'da dahi olmadığına dikkat çekmiştir. Bahar günlerinde Bakkallar Çarşısında satılan şerbet ve hoşafın üzerine kırmızı gül yaprakları ve gülsuyunun dökülmesinin yöreye özgü olduğunu belirtmiştir. Yemiş Pazarcılar Çarşısı, İpek Çarkçıları Çarşısı *Seyahatnamede* bahsi geçen diğer çarşılardır. Ayrıca şehirdeki diğer dükkanların ise çakmak taşlarıyla döşeli, üzerleri asmalarla kaplı, salkım söğütlerle ve çınarlarla bezeli ana yollar üzerinde bulunduğunu aktarmaktadır.

Evliya Çelebi, dönemi itibariyle ticari hayatın önemli merkezleri olan hanlar hakkında da bilgiler vermektedir. Müellif, Bursa'da 108 güzel hanın bulunduğunu belirtilip sadece kale gibi büyük, kurşun örtülü hanları kaleme almıştır- Bunlardan Pirinç Hanını, demir kapılı, deve ve at ahırlı, 200 odalı kale gibi büyük bir yapı olarak tasvir etmiştir. Adını Acem tüccarlardan aldığını ifade ettiği Acem Hanını büyüklüğü yönüyle kaleye benzetmiştir. Bursa'yla özdeşleşen ipek ticaretinin merkezi olduğunu ifade eden seyyah, hanı iki katlı ve 200 odalı bir yapı olarak aktarmıştır. Evliya Çelebi şehirde bulunan başlıca büyük hanların Kurşunlu Hanı, Yoğurt Hanı, Kütahya Hanı, Yağ Kapanı Hanı olduğunu belirtmektedir. Bu hanların haricinde yolcuların bedava konakladığı 10 kadar kervansarayın bulunduğu ve Ali Paşa Kervansarayının Mimar

Sinan yapısı olduğuna değinmiştir. Yine şehirde bekar zanaatkarların ve başka şehirlerden gelen bekarların kaldığı 70 adet bekar hanından bahsetmiştir.

Dönemin sosyal ve kültürel merkezlerinden kahvehaneleri kaleme alan seyyah, Bursa’da 75 kahvehanenin bulunduğunu aktarmaktadır. Büyüklüğüne atfen her birini bin adam alacak genişlikte olduğunu ifade etmektedir. Sultan IV. Murad döneminde İstanbul kahvehanelerinin kapatılmasından sonra Bursa kahvehanelerinin meşhur olduğuna değinen Evliya Çelebi, tiryakilerinin yüzünü güldüren bu mekanlarda hüner sahibi yetkin ustaların, gazelhan ve meddahlarının toplandığını aktarmıştır. Her birinin irfan mektebi olduğuna dikkat çeken müellif Ulu Cami yakınlarında Emir Kahvesi, Şerafıyar Kahvesi, Serdar Kahvesi ve Cin Müezzın Kahvesi gibi mekanların olduğuna yer vermektedir. Ayrıca 97 yerde Bursa’ya özgü meşhur bozahanelerini “Hiçbir diyara mahsus olmayan, pak çinili, nakışlı tavanlı ve kargir sofalı, biner adam büyüklüğündeki bozahane ve buzhaneleri vardır ki Temmuz’da bodrum katlarında bozalarını buzlar üstüne koyup bozaları göğreyip, bozarıp soğuk olur, cüllab gibi pak bozası olur” şeklinde anlatmıştır. Toplumun ileri gelenlerince de tercih edilen bu mekanlarda, kahvehanelerde olduğu gibi okuyucular ve müzisyenlerin bulunduğuna değinmiştir.

Şehir dokusunu oluşturan tüm unsurlar hakkında bilgiler veren Evliya Çelebi, Bursa’daki köprülere de değinerek, şehirde bulunan toplam 48 adet köprüden, sadece Irgandı Köprüsüne hikayesiyle birlikte yer vermiştir. Muadillerinden farklı bir yapı tarzına ve işleve sahip olan Irgandı Köprüsü üzerinde tonoz kemerli ve üzeri kurşunla kaplı 200 dokumacı dükkânının olduğunu ifade eden seyyah, köprünün girişlerindeki demir kapılara dikkat çekmektedir. Seyyah kaleminden dökülen “Anadolu, Arap ve Acem ülkesinde bir göz meşhur, göklere baş çekmiş büyük köprünün biri de budur” ifadeleriyle köprünün önemini vurgulamıştır.

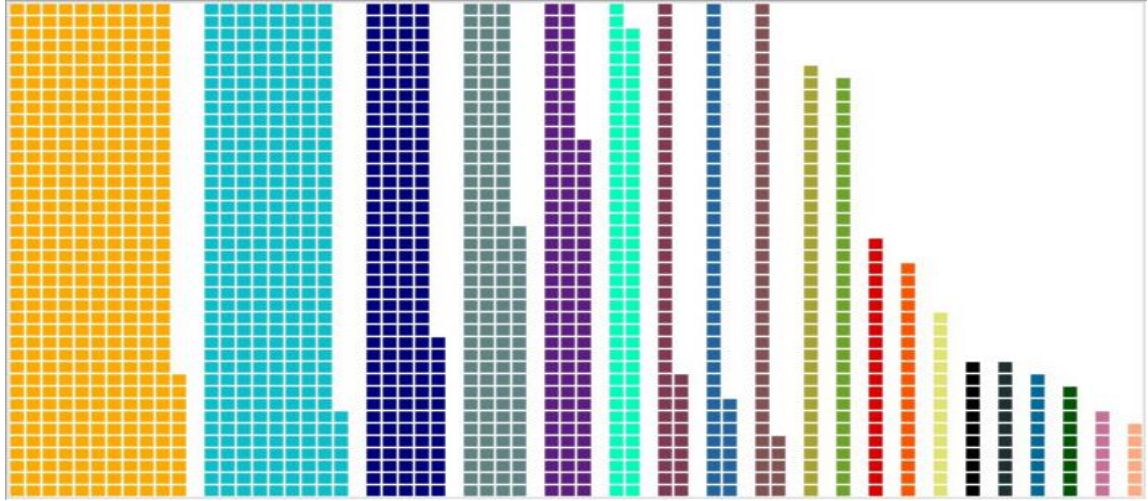
Bursa halkının “*gün başına birer mesire yerimiz vardır.*” diyerek övündüğüne değinen Evliya Çelebi Bursa’da, 366 mesire ve dinlenme yerinin bulunduğunu hatta daha fazlası olabileceğini belirtmiştir. Bunlar içerisinde 15 mesire alanını; adları, konumu, bitki örtüsü, kaynak suları hakkında bilgi vererek anlatmıştır. Dinlenme yerleri arasında “Hüdanın nazargahı” diyerek yücelttiği Pınarbaşı’nın, kaynak sularıyla meşhur bir mekan olduğuna değinen seyyah, diğer mesire yerlerinin hoş havası ve güzel doğasıyla insanlara gönül hoşluğu verdiğini ifade etmektedir.

Şehrin simgesi Uludağ’ın ve mesire yerinin, Ayasofya patrik ve rahiplerinin inziva yerleri olmasından dolayı Ruhban ya da Keşiş Dağı olarak isimlendirildiğini aktaran müellif ilk gördüğü ulu dağ olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Keşiş Dağı’nın saraya kar ve buz sağlayan bir kaynak olduğunu belirtmiştir. Bu dağ üzerinde binlerce yıllık karların içinde yaşadığına inanılan Ab-1 Zülal denilen bir kurtçuğun bütün hastalıklara iyi geldiğini fakat büyük gayretler neticesinde çıkartıldığından bahsetmiştir. Cihanın kulesi olarak tarif ettiği Uludağ’ı yüksekliğine şu şekilde atıfta bulunmuştur.

...Keşiş Dağı'nın ta en yüksek tepesidir ki göklere baş kaldırmıştır. Aşağıda bulutların şehir üzerine geçtiği görünür, ta bu merteye yüksektir... Gayet yüksek dağ olduğundan kar, ağaç ve bitkilerin durması ihtimali yoktur. Çıplak kayalı yüksek zirvedir ki kible tarafında Kütahya dağları görünür. Batı tarafında deniz aşırı Rumeli tarafında Gelibolu dağları görünür. Bulutsuz açık hava olduğunda ateş saçan güneşin ışıkları İstanbul Kalesi üzerine parıltılarını yansıttığında

Yedikuleleri, Sultan Ahmed Camiinin altı adet minareleri ve Ayasofya Camii apaçık bellidir (Dağlı & Kahraman, 2008).

Mesire alanları dışında kendisinin konaklamış olduğu beş farklı menzili kaleme alan Evliya Çelebi, birbirlerine üç beş saatlik uzaklıktaki bu menzillerin bazı fiziki coğrafya özelliklerinden ve öneminden bahsetmiştir. Bu yerler Gazi Yaylası, Sobran, Bakacak, Süleyman Han Menzili ile en son konakladığı Kadı Yaylasıdır. Süleyman Han Menzili'nin kışın su birikintileri ve göllerin donması nedeniyle saraya ve padişahın belirlediği yerlere Mudanya üzerinden kar buz temin edilen yerlerden biri olduğuna değinmektedir.

Şekil 6. Kod frekansına göre metin portresi¹²

Osmanlı şehirciliğinin en önemli unsuru olan vakıf yapılarının içerisinde ve çevresinde yer alan ziyaretgahlar *Seyahatname*de kapsamlı olarak aktarılmıştır. Evliya Çelebi ziyaret ettiği türbeleri sadece görünüşlerini değil aynı zamanda onların etrafında halelenen rivayet ve efsaneleriyle de nakleden bir anlatım tercih etmiştir. Ziyaretgahları bu kapsamda kayıt altına almasıyla da *Seyahatname* ayrı bir öneme sahiptir (Önkal, 2009).

Ziyaretgahları belirli bir sistematik halinde anlatan Evliya Çelebi, "...gönül açan bu eseri yazma sebebimiz geçmişlerin anlaşılması ve bilinmesiydi..." düsturuyla, Bursa'yı Türk yurdu olması için son nefesine kadar mücadele eden Osman Gazi'den başlayarak Orhan Gazi, Gazi Hüdevendigâr, I. Murad Han, Yıldırım Bayezid Han, Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad Han'a ait ziyaretgahlarını yaşamlarına değinerek anlatmıştır. Sonrasında Bursa'da medfun olan şehzadelerin ziyaretgahlarını anlatan Evliya Çelebi Osmanlı'nın 6 padişahı, evlatları ve ailelerinin kabirlerinin Bursa'da bulunduğunu aktarmaktadır.

"Bursa şehri içinde nice yüz bin büyük evliyalar gömülüdür, binlercesini ziyaret ederek birer Fatıha-ı şerif, sultanlara birer Yasin-i şerif okuyup ruhlarını yad ettik" diyerek Osmanlı'nın ulema şehrinde medfun bulunan mübarek zatlara ve ziyaretgahlarını Geyikli Baba Sultan'dan başlayarak Şeyh Hz. Abdal Musa, Şeyh Hz. Abdal Murad, Mevlana Şemseddin

¹² Soldan sağa: Padişahların anlatılması, tarihi bilgi, mimari özellikler, Bursa dinlenme ve mesire yerleri, evliyalar ve ziyaret yerlerinin anlatılması, Selatin cami ve diğerlerinin anlatılması, kervansarayların anlatılması, Bursa halkının giyim kuşamları, dilleri ve kazançları, Bursa çarşı pazarının anlatılması, giriş, Bursa medreselerinin anlatılması, aşağı kale ve şehrin anlatılması, padişahların anlatılması, köprülerin özellikleri, kaynak suyu ve çeşmelerin anlatılması, Bursa'nın mahalle isimlerinin anlatılması, ileri gelenler, imam hatipler ve büyük şeyhlerin anlatılması.

Mehmed Fenari, Hz. Seyyid Emir Sultan ve diğerlerine değinerek yaşam öyküleriyle birlikte anlatmıştır.

Ziyaret ettiği her mekânın tarihi ve mimarisine değinen Evliya Çelebi ayrıca yerleşme ve coğrafi özelliklerini de detaylıca aktarmaktadır (Şekil 6. ve Şekil 4.). Evliya Çelebi'nin Bursa'yı ruhaniyetli bir şehir olarak tanımlamasında da şehir dokusuna yayılmış ziyaretgahların önemli bir etkisi vardır. Müellifin seyahate çıkma ve bir eser oluşturma sürecinde babasının "...büyük velileri ziyaret et, ziyaretgahları kaydet..." öğüdüne binaen Osmanlı hanedanının ileri gelenleri ile fetih sürecinde ve sonrasında Bursa'da bulunan önemli zatların ziyaretgahlarını okurlarına aktarmıştır. Kod frekansına göre metin portresi göstermektedir ki seyyah babasının öğütlerini dikkate alarak eserinde padişahlara ve dönemin önde gelenlerine büyük ölçüde yer vermiştir. Belge içinde kişi ve olayların anlatıldığı bölümün frekans olarak fazla olmasının nedeni babasının bu nasihatidir. Kişi ve olaylar dışında cami, türbe ve medrese ziyaretleri eser içerisinde geniş yer kaplamaktadır.

Bu çalışmada şehir dokusunu oluşturan yapılar ve şehirle ilişkili mekanlar *Seyahatnamedeki* düzene göre değerlendirilmiştir. Osmanlı yönetimiyle yeni bir görünüm kazanan şehrin, kültürel anıtları olan eserler, seyyahın kaleminden kayda geçirilmiştir. Aktarılanlardan anlaşılacağı üzere, idarenin gücünü, inancını, ticaretini, sosyal devletçiliğini temsil eden kamusal yapıların taş, mermer gibi dayanıklı malzemelerle inşa edildiği, şehir dokusunda yer alan diğer yapıların ise (evler, dükkanlar, vs.) kargir tarz yapılar olduğu görülür. Tonoz kemerli yapılar, kurşun örtülü çatılar, camilerde, hamamlarda, kahvehanelerdeki sanatlî süslemeler dönemin yaygın yapı, malzeme ve sanat anlayışını yansıtmaktadır.

Mimari, toplumsal gerçeklerin bir yansımasıdır, kültürel coğrafi görünümün önemli bir kısmını oluşturur. Aynı zamanda giyim tarzı da bir kültür bölgesinin karakterini yansıtır. Kültürün maddi unsurlarından biri olan giyim-kuşamı etkileyen pek çok etken (İklim, inançlar, gelenek ve görenekler, yetiştirilen ürünler... gibi) bulunur (Özgüç ve Tümertekin, 2017, s. 119). Evliya Çelebi, Bursa halkına dair izlenimlerini anlatırken; meslek durumlarına göre, bir kısım halk tabakası hizmet ehli, bir kısım kara ve deniz tüccarı, zengin iş sahibi, bir kısım çarşı ve pazarda sanat sahibidir diyerek üç tabakaya ayırmış ve güçleri ölçüsünde değerli elbiseler giydiklerini belirtmiştir. Kıyafet, kültür unsuru olmasıyla birlikte aynı zamanda bir statü göstergesidir. Seyyah, Bursa'nın nice bin samur kürklü muhteşem zengin tüccar ve alimlerinden bahsetmiştir. Bursa kadınlarına özgü saç örgülerini Bursa şairlerince "*giysû-ı mergûle*" şeklinde tabir edildiğini belirtmiştir.

Diğer yandan soyut kültürel unsurlara dair bilgileri yer yer satır aralarında görmek mümkündür. Kahvehane ve bozahanelerde çalınan musiki, okuyucular ve dans gösterilerini "...günde üç kere Hüseyin Baykara Fasılları (şiir, müzik, dansın bulunduğu sohbet meclisleri) ederlerdi..." diye belirtmiş, kahvehanelerde gazelman ve meddahların gösterileri ile ılıcalardaki çeşitli gösterileri "*Bursalıya özgü tuhaf hünerler*"¹³ şeklinde aktarmıştır. Tüm halkını "...zevk

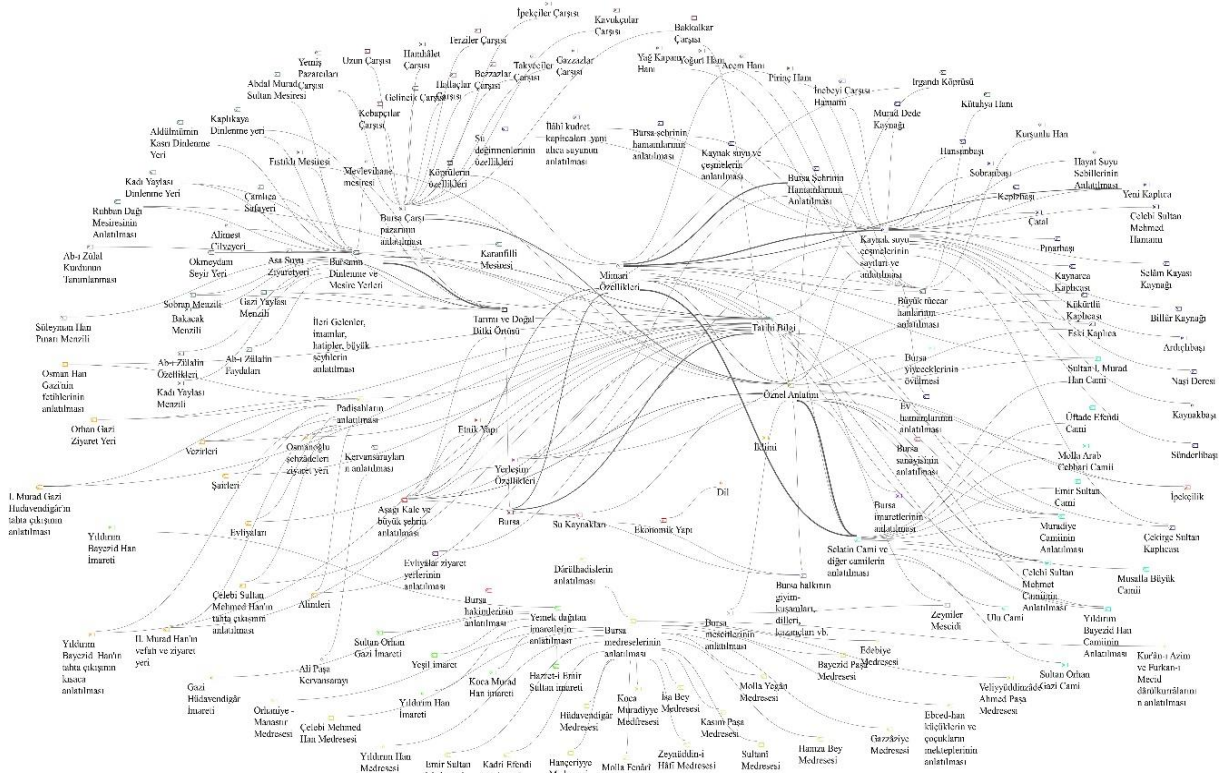
¹³ Evliya Çelebi ahalinin kaplıca eğlencelerini şu şekilde anlatmaktadır: "*Özellikle sonbaharda bütün aşıklar saf saf ve sıra sıra olup karanlık gecelerde bu kaplıcaları türlü türlü kandiller ve fanuslar ile aydınlatıp herkes yaranlarıyla havuz içine girip kimi tavus kanadı ve kimi güvercin taklası atıp kimi dalgıç gibi dalıp bir dilberin huzuruna çıkıp selam verir... Bazı zaman bütün sadık aşıklar yek dil, yek cihet olup el ele verip gemicilerin "He ya mola" sesleri gibi bir hay-huy ile el ele dolaştıkça büyük havuzun içinde olan temiz su Umman denizi girdabı gibi dönüp dolaşıp deniz selleri gibi aktıkça önüne hiç kimsenin durmaya güçleri yetmeyip bütün aşıklar kendi halleriyle durup su ile dönüp dolaşırlar ki göz ermez büyük bir gösteridir. Daha nice bunun benzeri oyunculuklar vardır."*

ehli, eğlenmeyi seven hoş sohbet adamlar.” olarak tanımlamıştır. Dilleri hakkında yöreye özgü lehçelerinin Türk lehçesine yakın kelimeler içerdiğini “Ahmed Çelebi-Ehmet Çebü, Mehmed Çelebi-Memet Çebü, İsmail Çelebi-İsmil Çebü”, örnekleriyle vermiştir. Soyut kültür içinde değerlendirilen yeme-içme alışkanlıkları çevresel faktörlerle ilgili olduğu gibi, kültürel çevreyle de ilgilidir (Özgüç & Tümertekin, 2017, s. 97-115).

Bursa şehri fethiyle birlikte başka yerlerden birçok göç almış kültürüne zenginlik katmıştır. Seyyah, yörenin yeme-içme kültürüne ilişkin beyaz somunu, katmerişi, kahisi (bir çeşit simit), gözlemesi, kirde kebabı, tahinlisi ve beyaz helvası, içeceklerden; çeşit çeşit hoşafı, renkli şerbetleri, yemen kahveleri, süzme bozasından bahsetmiştir. Ayrıca yılda bir kez düzenlenen Erguvan şenliğine değinerek Emir Sultan Hazretlerinin ruhaniyetiyle geniş kitlelere ulaştığını aktararak Bursa'nın somut olmayan kültürel değerlerini yansıtmaktadır.

Evliya Çelebi'nin “ipek yurdu” dediği Bursa'nın yerel kültüründe ve ekonomik faaliyetleri arasında ipek önemli bir yer edinmiştir. Seyyahın kayıtlarında; “...zira Bursa'nın mahsulatının en büyüğü ipektir, bu diyarda olan ipek, Acem diyarının Lahican'ında ve Şirvan'ında olmazdır, halkın çoğunlukla kazançları ve işleri ipek üretmektir, kadife, sereng ve Bursa çatına yastıkları dokumaktır”, şeklinde belirttiği üzere hem üretiminin hem de ticaretinin (ipekçiler çarşısı, ipek çarkçıları çarşısı) yapıldığı anlaşılmaktadır.

Özetle doğrudan aktarımla ve görsel araçlar ile ifade edilen *Seyahatname*de kişi ve olaylar üzerinden yapılan aktarmalar oldukça fazladır. Bunu kod frekansında da görmek mümkündür. Ancak kodların birlikte oluşma modeli göstermektedir ki belgede aktarılan bilgilerin büyük bir çoğunluğu kültürel (yerleşim özellikleri, mimari, ekonomik yapısı, kültürel yapısı) özellikler ile bağlantılıdır (Şekil 7).

Şekil 7. Kodların birlikte oluşma modeli

Sonuç ve Tartışma

Toplumsal yapıdan bireysel davranışlara kadar birçok bilginin aktarıldığı Evliya Çelebi *Seyahatnamesi* kültür coğrafyası açısından önemli bir kaynaktır. Bu çalışmada da Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, kültür coğrafyası bakımından Bursa özelinde değerlendirilmiştir. Eserde coğrafya, yönetim, kurumlar, sosyo-ekonomik yapıların yanı sıra din, folklor, gelenek ve görenekler hakkında da bilgi verilmektedir. Çalışmanın kapsamında Bursa bahsinin analizi sonucu coğrafi, tarihi ve kültürel özellikler metnin %31,72'sini, ziyaret edilen yerlerin ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı kısım ise metnin %61,03'ünü oluşturduğu tespit edilmiştir (Şekil 2).

Evliya Çelebi'nin Bursa yolculuğuna eşlik ettiğimiz bu çalışmada ilk olarak ziyaret ettiği yerlerin kültürel özelliklerine ilişkin aktarımları dikkat çekmektedir. Öncelikle dil özellikleri ve ziyaret ettiği yerin etimolojisini aktaran yazarın eseri tarihsel diyalektoloji için önemli bir kaynak oluşturmaktadır (Dankoff, 2006). Çalışmamızda doğrudan aktarımlar ile Evliya Çelebi'nin kendi adına konuşması ve onun düşünce dünyasının anlaşılması amaçlanmıştır. Görsel araçlar ile eserin düzenlenme şeması üzerinde durulmuştur. Görsel araçlar göstermektedir ki Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi* hem Osmanlı İmparatorluğu'nun kapsamlı bir tasvirini hem de yazarın elli yıl boyunca yaptığı gezileri anlatan geniş bir panoramadır. Yazdığı eserinden gezip gördüğü yerleri, düşünce dünyasını ve bakış açısını anlamak mümkündür (Dankoff, 2012). Gezip gördüğü yerler hakkında bilgiler aktaran seyyah büyük ölçüde mimari özellikler ve tarihi bilgiler vermektedir (Şekil 5). İfade edilen özellikler başlığı altındaki kodlar incelendiğinde de bu durum açıkça görülmektedir. *Seyahatnamede* incelediğimiz bölümünün ifade edilen özellikler başlığının %20,4'ü mimari özellikler %18,2'si ise tarihi bilgilerden meydana gelmektedir.

Seyahatnamedeki anlatı Evliya Çelebi'nin bakış açısı ile aktarılmaktadır. Öznel anlatım başlığı altında kodlanan bu kısımda Evliya Çelebi'nin beğenileri, yergileri ve tepkileri yer almaktadır. Örneğin "...böyle geniş toprakları olan bolluk, ucuzluk, arazisi güzel, insanları hoş ve sevimli, ekin yerleri bol, bereketli, nimetli, sayısız tatlı suları çağıldayan, evden eve suları akan süslü bir şehirdir. Anadolu toprağında yedi beldeden biri de bu Bursa şehridir." ifadesi ile beğenisi, "acaip bir mihrabı vardır ki diller anlatımında ve tanımlamasında aciz kalır" ile gördüğü yer/mekân/şey hakkındaki tepkisi ilgili başlık altında kodlanmıştır.

Öznel anlatım başlığı altındaki kodlara, özellikle mimari özellikler ve soyut unsurların (giyim, kuşam, dil) aktarıldığı kısımlarda da rastlanılmaktadır. Çelebi'nin beğeni, yergi ve tepkilerinin kodlandığı kısımdan yalnızca kişisel beğenisi ve tepkisi değil bulunduğu hâkim kültür ve yetişme tarzı da anlaşılmaktadır. Eser metaforik, simgesel ve dini öğelerden oluşan bir anlatıma sahiptir. Bu da seyyahın İslam kültürünü küçük yaşlardan itibaren aldığı eğitim ile içselleştirmesinden kaynaklanmaktadır (Kaya, 2016). Gördüğü lokasyonları veya mimari eserleri "*cennet gibi, nur dolu*" diye aktarması, coğrafi bir oluşumu ise ayetler ile açıklaması İslam kültürü ve şahsı arasındaki kuvvetli bağı göstermektedir.

Bir kültürel öge olan tarihi yapıları aktarırken seyyah, muhtemelen babasının mesleğinin de sanatkarlık/zanaatkarlık olmasından kaynaklı, eserler hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Eserin mimarisini detaylı bir şekilde aktarırken sanat eseri olarak hayran kaldığı bu yapıların ustaları hakkında da bilgiler vermiştir. Bu sayede on yedinci yüzyılın yapı stokunu ve mimari durumunu ortaya koymuştur. Adeta şehrin haritasını çizer gibi aktarımlar yapan Evliya Çelebi

iç kaleyi şu şekilde aktarmıştır: 200 hane, 7 mahalle, 7 mescit, 20 dükkân, 1 hamam, 1 çarşı bulunmakta, Sultan Orhan Camii ve Türbesi de yer almaktadır. Aşağı surların III. Mehmet zamanında Celali eşkıyasının hücumlarından korunmak için yapıldığını belirten Evliya Çelebi, şehrin kat kat yükseldiğini, 23.000 kadar ev ile 176 Müslüman, 9 Rum, 7 Ermeni mahallesi, 1 Kıpti mahallesi, 9 Yahudi cemaati ve bir de Miskinler mahallesinin, pazar ve çarşılarında 9000 dükkân, büyük bir bedesten ile 357'si sultanlar, vezirler ve diğer ileri gelenler tarafından yapılmış camilerin de dahil olduğu 1040 kadar irili ufaklı caminin bulunduğunu aktarmaktadır (Oğuzoğlu, 2012).

“Tarihi bilgi” kodunun frekans olarak fazla çıkmasının nedeni belge içinde kişi ve olayların anlatıldığı bölümün frekans olarak fazla olmasıdır (Şekil 6.). Kişi ve olaylar dışında gördüğü yapı ve doğal oluşumlar hakkında aktardıkları da *Seyahatname* içinde geniş yer tutmaktadır. Kod frekansı olarak; “ padişahların anlatılması”, “selatin cami ve diğerlerinin anlatılması” başlıklarının metin içinde geniş yer kaplamasının bir diğer nedeni daha öncesinde de ifade edildiği üzere babasının “...büyük velileri ziyaret et, ziyaretgâhları kaydet” öğüdüdür. *Seyahatname* içinde dikkat çeken bir diğer önemli anlatı ise “Bursa'nın dinlenme ve mesire yerleri” dir. Söz konusu yerleri anlatırken adının nereden geldiği, halkın gündelik yaşamı ve izlenimleri hakkında bilgi vermektedir. Örneğin ziyaret ettiği Bakacak Mevki'ni “İnsan bakmaya cü'ret edemeyip akli perişan olur” diye tasvir ettikten sonra adının “Ramazan gecelerinin hilali belli olur mu olmaz mı diye Ramazan hilaline baktıkları için...” Bakacak olduğunu belirtir. Keşiş Dağı'nın bu isim ile adlandırılmasının sebebini ise “Ayasofya'dan patrik ve rahipler riyazat ile uçarak dağda konaklayıp sakin olurlardı. Onun için Keşiş Dağı derler” diye açıklamaktadır. Yer adları ile ilgili birçok aktarmanın yapıldığı *Seyahatname* toponimik açıdan değerli bir kaynaktır (Alkan, 2022). Toplumların yaşadıkları yerleşmelere kendi kültürlerine uygun isimler verdikleri göz önüne alındığında *Seyahatname* içindeki aktarımların kültürel açıdan oldukça değerli olduğunu söylemek mümkündür.

Halkın eğlence anlayışı, mutfak kültürü, halkın ruhsal özellikleri, giyim kuşamı, dili ve ekonomik faaliyetleri aktardığı diğer alt kod başlıklarıdır. Yeme-içme kültürünü aktarırken özellikle yerleşim yerinde meşhur olanları geniş bir şekilde anlatmaktadır. Beğeni ile bahsettiği yiyecekler arasında beyaz tandır, katmerişi, kirde kebabı, dut, üzüm, kayısı, kestane ve kiraz yer almaktadır. Yine Bursa halkından da övgüyle bahsetmektedir. Netice itibarıyla Evliya Çelebi ne kadar öznel anlatım ve masallar ile aktarımlar yapsa da, ifade edilen mimari, tarihi, kültürel ve coğrafi bilgiyi sistematik bir şekilde aktarması onu hem doğulu hem de batılı diğer seyyahlardan ayırmaktadır (Dankoff, 2012).

Kültürün yazıya geçirilerek geleceğe taşınmasında önemli bir rol oynadığı için Evliya Çelebi *Seyahatnamesi* UNESCO Dünya Belleği'ne 2013 yılında dahil olmuştur. UNESCO bünyesinde hazırlanan “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi” ile *Seyahatname* değerlendirmeye alınmış ve kültürel miras olarak değerlendirilmiştir. Avrupa Konseyi Kültür Rotaları Programı ile oluşturulan “Evliya Çelebi Yolu” ile kültürel mirasın korunması ve yaşatılması amaçlanmıştır. Rota sayesinde 50 yılı aşkın bir süre boyunca geniş bir coğrafyada gezip dolaşan Evliya Çelebi'nin günümüz seyyahlarına yol göstermesi amaçlanmıştır (Avcı & Coşkun, 2023). Bundan dolayı eser toplumsal yapının bütün unsurlarını içeren zengin bir antoloji hüviyetindedir (Kurucu, 2016). Olayları ve mekânları her yönü ile aktarması çalışmamıza zengin bir kaynak sağlamıştır (Özkan, 2017). Özetle seyyahın kaleme

aldığı eser bir kùltür belleğidir. İncelediğimiz kısım Bursa'nın kùltürü, kimliği ve şehir belleğini ortaya koymamıza ayrıca sosyal tarihini de anlamamıza imkân sağlamıştır.

Kaynakça

- Alkan, A. (2022). Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'ne göre Bitlis Şehri yer adları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(68), 58-66. <https://doi.org/10.5152/AUJFL.2022.1006566>
- Akman, M. (2012). Bir hukuk tarihi kaynağı olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi. C. Yılmaz (Ed.), *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası* içinde (s. 402-405). Medam Yayınları.
- Allen-Meares, P. (1995). Applications of qualitative research: Let the work begin. *Social Work Research*, 19(1), 5-7.
- Andersen, A. (2020). "A Tenacious reputation for unreliability:" Re-viewing Evliya Çelebi's description of the Diyarbakir Ulu Cami in the Seyahatname. *Architecture and Culture*, 8(1), 29-53. <https://doi.org/10.1080/20507828.2020.1839720>
- Avcı, N. & Coşkun, B. (2023). Cultural route development: İzmir following the footsteps of Evliya Çelebi. *Milli Folklor*, 137, 111-122. <https://doi.org/10.58242/millifolklor.689819>
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Creswell, J. W. (2015). *Nitel araştırma yöntemleri*. Siyasal Kitabevi.
- Çelebi, E. (2008). Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. S. A. Kahraman & Y. Dağlı (Eds.,) 2. *Kitap* içinde (1. Cilt). Yapı Kredi Yayınları.
- Dağlı, Y., & Kahraman, S. A. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit* (10 cilt). Yapı Kredi Yayınları.
- Dankoff, R. (2006). *An Ottoman mentality: The world of Evliya Çelebi*. BRILL.
- Dankoff, R. (2012). *Seyyah'ı alem Evliya Çelebi'nin dünyaya bakışı* (M. Günay, Trans.). Yapı Kredi Yayınları.
- Danto, E. A. (2008). *Historical research*. Oxford University Press.
- Demir, U. (2015). The story of a forbidden and censored book: Early editions of Evliya Çelebi's seyâhat-nâme. *Osmanlı Araştırmaları- Journal of Ottoman Studies*, 2015(46), 193-212.
- Doğanay, H. (2000). *Coğrafya 'ya giriş*. Çizgi Kitabevi.
- Dülgar, S. (2023). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde İç Anadolu Bölgesindeki tekke ve zâviyeler ve helal yaşamı yaygınlaştırıcı rolleri. *Academic Platform Journal of Halal Lifestyle*, 5(1), 53-61.
- Ergin, O. N. (1945). *Fatih İmareti Vakfiyesi*. İstanbul.
- Guest, G., Bunce, A., & Johnson, L. (2006). How many interviews are enough?: An experiment with data saturation and variability. *Field Methods*, 18(1), 59-82.
- Gürbıyık, C. (2016). Osmanlı imaretlerinin (aşevleri) tipolojisi üzerine bir deneme. *Sanat Tarihi Dergisi*, 24(1), 23-51. <https://doi.org/10.29135/std.272952>
- Gürçay, S. (2019). Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Çatalca. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 135-145.

- İsmailoğlu, S., & Beşgen, A. (2023). Evliya Çelebi Seyahatnâmesi üzerinden bir okuma: Erzurum Kenti ve tarihi yapıları. *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)*, 9(114), 8174-8180. <https://doi.org/10.29228/sss.71754>
- Kahraman, S. A. (2020). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Fatih Sultan Mehmed*. Yeditepe Yayınevi.
- Kaya, N. (2016). Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'sinde Ayasofya Camii ve ekfrastik yaklaşım. *Milli Folklor Dergisi*, 14(110), 114-120.
- Kozak, N. (2022). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yemek kültürü (yorumlar ve sistematik dizin). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 33(2), 155-160. <https://doi.org/10.17123/atad.1186731>
- Kurucu, İ. (2016). Evliya Çelebi Seyahatnamesinde yer alan sözel kültür icracıları/anlatıcılar. *Asia Minor Studies*, 4(7), 193-222. <https://doi.org/10.17067/ams.28652>
- Mackieson, P., Shlonsky, A., & Connolly, M. (2019). Increasing rigor and reducing bias in qualitative research: A document analysis of parliamentary debates using applied thematic analysis. *Qualitative Social Work*, 18(6), 965-980. <https://doi.org/10.1177/1473325018786996>
- Oğuzoğlu, Y. (Ed.). (2012). *Halil İnalçık'ın Bursa araştırmaları*. Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Önkal, H. (2009). Türkiye'de türbe mimarisi araştırmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (14), 125-140.
- Öteleş, Z. (2019). Tasavvufun metafizik omurgası: Rüya –Fusûs merkezli bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, 139-147.
- Özgüç, N. & Tümertekin, E. (2000). *Coğrafya: Geçmiş- kavramlar- coğrafyacılar*. İstanbul.
- Özkan, S. H. (2017). Seyyahların Piri Evliyâ Çelebi: Seyahat mı? Şefaât mı? *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 25-35. <https://doi.org/10.21021/osmed.284899>
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Pegem Akademi. (Orijinal çalışma 2001 yılında yayımlandı.)
- Silverman, D. (2021). *Nitel araştırma nasıl yapılır?* (E. Hava, Çev.). Küre Yayınları. (Orijinal çalışma 2004 yılında yayımlandı.)
- Şavk Çelik, Ü. (2011). *Sorularla Evliya Çelebi: İnsanlık tarihine yön veren 20 kişiden biri*. Hacettepe Üniversitesi.
- Tezcan, N. (2019). *Seyyahın kitabı: Evliya Çelebi üzerine makaleler*. Yapı Kredi Yayınları.
- Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2017). *Beşerî coğrafya*. Çantay Kitabevi.
- Wyatt, G. D., & David. (2021). Document analysis. In *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion (2nd ed.)*. Routledge.
- Zimolzak, C. E. & Stansfield, C. A. (1983). *The human landscape: Geography and culture*. Merrill.